

واکاوی مؤلفه‌های شادی در اسلام و اعتباریابی آن با هدف ایجاد و گسترش مدارس شاد

سمیه بهرامیان*

دکتر محمدعلی نادی**

دکتر فریبا کریمی***

چکیده

مطالعه حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های شادی در اسلام و اعتباریابی آن به‌منظور گسترش شادی در مدارس با استفاده از رویکرد ترکیبی پژوهش به انجام رسید. در مرحله کیفی پژوهش از روش تحلیل مضمون و در مرحله کمی از روش پیمایش استفاده گردید. در مرحله کیفی منابع و متون اسلامی و در مرحله کمی مدیران مدارس مقطع ابتدایی کشور به‌عنوان جامعه آماری پژوهش مورد مطالعه قرار گرفتند. شیوه نمونه‌گیری در مرحله کیفی پژوهش هدفمند و در مرحله کمی نمونه‌گیری تصادفی است. داده‌های پژوهش در مرحله کیفی از طریق تکنیک تحلیل متن و با توجه به فرایند تحلیل داده در روش تحلیل مضمون (کدگذاری، استخراج مضامین و ترسیم شبکه مضامین) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند و در مرحله کمی به‌منظور اعتباریابی ابزار سنجش از رویکرد تحلیل عاملی تأییدی استفاده شده است. به‌منظور اعتباریابی داده‌ها در مرحله کیفی پژوهش از دو روش توصیف غنی و ثبت سوابق ممیزی و کدگذاران مستقل و در مرحله کمی از روش اعتبار محتوا (صوری و نسبت روایی محتوا) و اعتبار سازه استفاده گردید. یافته‌های پژوهش در مرحله کیفی نشان‌دهنده این است مفهوم شادی در اسلام در قالب سه مضمون فراگیر بینش معطوف به شادی (بینش الهی، متافیزیکی و مادی)، زیست معطوف به شادی (زیست مادی و معنوی) و کنش‌های معطوف به شادی (کنش‌های مناسکی، عاطفی و اجتماعی) سازماندهی گردیدند. یافته‌های مرحله کمی پژوهش بیانگر این است که شاخص‌های اعتبار همگرا و ممیز دلالت بر اعتبار ابزار سنجش مؤلفه‌های مدرسه شاد اسلامی داشتند.

واژه‌های کلیدی: شادی، اسلام، مدرسه شاد، اعتباریابی

□ تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۰۹

□ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۲۹

* دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران
Email: somayyeh_bahramian@yahoo.com

** نویسنده مسئول: دانشیار مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران
Email: Nadi2248@yahoo.com

*** دانشیار مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران
Email: Faribakarimi2005@yahoo.com

شادی از مهم‌ترین احساسات و یکی از نیازهای اساسی بشر به حساب می‌آید و یکی از الزامات و ضرورت‌های وجود و لازمه موفقیت و پیشرفت در سایر عرصه‌های زندگی است. به عبارت دیگر شادی از دیرباز اهمیت کلیدی و اساسی در زندگی فردی و مناسبات اجتماعی انسان‌ها داشته است. اهمیت این موضوع در دنیای معاصر به دلیل تحولاتی که عموماً منجر به نابسامانی‌ها روانی و اجتماعی گردیده است بیش از پیش بروز و ظهور دارد. به عبارت دیگر شادی و نشاط به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نیازهای روانی بشر و به دلیل تأثیرات عمده‌ای که بر زندگی افراد دارد، همواره ذهن انسان را به خود مشغول کرده است.

در فرهنگ قرآن شالوده انسان بر شادی بنا شده و خدا انسان را موجودی شاد و بانشاط آفریده و همواره از او خواسته این بنیان نهاده در وجود خود را نگه دارد (پرچم و رجایی، ۱۳۹۴: ۴۶). همچنین از آنجایی که شادمان بودن و شادمانی‌خواهی جزء امور فطری است و دین اسلام دینی مطابق با فطرت است بر شادی و شادمانی‌خواهی صحه گذاشته و آن را مورد تصدیق و تأیید قرار داده است و این امری مسلم، حتمی و غیرقابل انکار است (عابدینی، ۱۳۹۰). در همین راستا سازمان بهداشت جهانی بر شادکامی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی و اساسی سلامت روان تأکید ویژه‌ای دارد (Lin, Lin & Wu, 2010). آدمی از گذشته در پی این بوده است که چگونه می‌تواند بهتر و مطلوب‌تر زندگی کند، چه چیزی بیشتر رضایتش را فراهم می‌کند و با چه سازوکارهایی می‌تواند از زندگی در این دنیا لذت ببرد (Dickey, 1999). نقل شده در بخشایش، مرتضوی و حائری، ۱۳۹۰). بر این اساس می‌توان گفت شادی یکی از نیازهای بنیادین انسان و از الزامات زندگی اوست و به‌عنوان یکی از نیازهای فطری و روحی انسان محسوب می‌گردد که در بسیاری از ابعاد و وجوه زندگی فردی و اجتماعی وی نقش مؤثر و تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کند.

مبانی نظری مرتبط با موضوع شادی بیانگر این است که یکی از مباحث نوین در فضای فرهنگی جهان بحث شادی به‌عنوان یکی از هیجانات مثبت انسانی است که در فضای فکری بعد از جنگ جهانی دوم و توجه به مباحث بهبود کیفیت زندگی در روان‌شناسی مثبت‌نگر پررنگ شد و سپس با ورود به حوزه برخی از معنویت‌های

نوظهور و جریان‌ات فلسفی تا هدف‌پنداری و عامل معناداری زندگی انسان برجسته شد (یعقوبیان، مسائلی و جمعه‌زاده، ۱۳۹۵). به عبارت دیگر در سال‌های اخیر با کارهای مارتین سلیگمن^۱ در روان‌شناسی جنبشی با عنوان روان‌شناسی مثبت یا مثبت‌نگر ایجاد شده است که در این حیطه مباحثی همچون شادی، امید، سرزندگی و خوش‌بینی مورد بررسی قرار می‌گیرد (Barlo, 2002، نقل شده در حجازی، صبحی و حسینی، ۱۳۹۲: ۶۲). به عبارت دیگر باید گفت توجه به شادی و نشاط در دنیای مدرن و رویکردهای نظری معاصر به نوعی همزمان با کارهای روان‌شناسان مثبت‌نگر و طرح مباحثی همچون کیفیت زندگی است که از طرف این افراد مطرح و مورد بحث و بررسی قرار گرفت.

در ارتباط با تعریف شادی دیدگاه‌ها و نظریه‌های متنوع و متفاوتی وجود دارد با این حال پژوهشگران این حوزه (دهقانی، دیالمه و خوش‌صفت، ۱۳۹۷). تعاریف شادی را با توجه به تعاریف مرتبط با آن به دو دسته اصلی که بر دو مؤلفه «شناختی» و «هیجانی» تأکید دارند دسته‌بندی کرده‌اند. در رویکرد شناختی قضاوت مثبت فرد از کل زندگی مطرح می‌شود. در واقع این تعریف به این سؤال پاسخ می‌دهد که بین واقعیت زندگی فرد و استانداردهای مورد نظر او در زندگی چه میزان تفاوت وجود دارد (ربانی، ربانی، عابدی و گنجی، ۱۳۸۶). شادی عبارت است از آن قضاوت و ارزیابی فرد درباره چگونگی گذران زندگی خویش، که از بیرون به او تحمیل نمی‌شود (Myers, 2000)؛ بلکه حالتی درونی است که از هیجانات مثبت تأثیر می‌پذیرد. شادی مجموعه‌ای از عواطف و ارزیابی شناختی از زندگی است، و درجه‌ای از کیفیت زندگی که به‌طور کلی مثبت ارزیابی می‌شود (Veenhoven, 1988، نقل شده در Rojas, 2007). درحالی‌که از منظر رویکرد هیجانی، شادی یک احساس درونی لذت و خوشی است که برگرفته از فکر، خیال و ذهن فرد است. شادی تعادل بین تجربه‌های هیجانی مثبت و منفی در طول یک دوره زمانی است (Lyubomirsky, 2001). از نظر کار^۲ (۱۳۸۵) رخداد شادی با تجربیاتی از قبیل احساس بهروزی، احساس هماهنگی با خود، احساس آرامش درونی، رخ دادن یک تجربه لذت‌بخش و کاهش یا نبود مشکلات همراه است.

علاوه بر دو دیدگاه فوق در تعاریف ترکیبی از شادی هر دو وجه «شناختی» و «هیجانی» دیده می‌شوند. یعنی فرد شاد از یک سو از جنبه‌های مختلف زندگی خود ارزیابی مثبت همراه با شناخت دارد و از سوی دیگر احساس عاطفی خوشایندی از زندگی در خود ایجاد می‌کند. به عبارت دیگر باید گفت در این رویکرد شادی یک مفهوم سلسله مراتبی و چندبعدی است (Hampton, 2004). شادکامی از سه جزء اساسی عاطفی، شناختی و اجتماعی تشکیل شده است (Argyle, 2013). شادی ترکیبی از عاطفه مثبت، عدم وجود عاطفه منفی و رضایت از زندگی است (Argyle, Martin & Crossland, 1989). شادی شامل سه جزء است: ۱) جزء شناختی، یعنی نوعی تفکر و پردازش که منجر به خوش‌بینی فرد می‌شود؛ ۲) جزء عاطفی و هیجانی که همان خلق مثبت و شاد است؛ و ۳) جزء اجتماعی که بیانگر گسترش روابط اجتماعی فرد با دیگران و به دنبال آن افزایش حمایت اجتماعی می‌باشد (Diener & Suh, 1997). تعریف اسلام از شادی نیز در قالب همین رویکرد قرار می‌گیرد. محمدی ری‌شهری (۱۳۹۲) با استناد به دو روایت از امیرالمؤمنین علیه‌السلام شادی را بدین صورت تعریف می‌کند: «شادی عبارت از هیجانات مثبت درونی است که انقباض روانی را از بین برده و موجب انبساط خاطر و نشاط و پویایی می‌شود» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۲: ۲۵). از نظر او شادکامی در اسلام، زندگی توأم با موفقیت و خوشبختی است که در قرآن از آن با عنوان «حیات‌طیبه» نام برده شده است (دهقانی، دیالمه و خوش‌صفت، ۱۳۹۷: ۱۴). پسندیده (۱۳۹۷) بر این باور است که مطالعه منابع اسلامی نشان‌دهنده این است که شادکامی در اسلام دو مؤلفه دارد؛ یکی «نشاط» و دیگری «رضامندی» احساس رضامندی بر خیر بودن تقدیر و اساس احساس نشاط بر لذت و شادی استوار است. در توضیح این امر نیز باید گفت که ساختار شادکامی از یک سو باید با تعریف سعادت و از سوی دیگر باید با واقعیت‌های زندگی متناسب باشد. با مدنظر قرار دادن این موضوع که در پژوهش‌های کیفی به‌جای چارچوب نظری از چارچوب مفهومی استفاده می‌گردد و چارچوب مفهومی دلالت بر مفاهیم عمده مورد مطالعه تمرکز دارد و آنها را در قالب یک نظام منسجم و مرتبط معنایی به همدیگر پیوند می‌دهد (Patton, 2002; Maxwell, 2012). بر مبنای مبانی نظری مرتبط با پدیده شادی می‌توان گفت ماهیت شادی با سه دیدگاه فلسفی، روان‌شناختی و دینی قابل

بررسی است. از آنجایی که مطالعه حاضر در چارچوب رویکرد دینی قرار دارد، بنابراین به‌طور مختصر به ماهیت و مفهوم شادی از دیدگاه دینی و با تأکید بر دین اسلام پرداخته می‌شود.

به‌رغم رواج دیدگاه لذت‌گرایی، صاحب‌نظران و علمای دینی چه در شرق و چه در غرب این موضوع را زیر سؤال برده‌اند که شادکامی به‌خودی‌خود به‌عنوان ملاک اصلی خوشبختی باشد (Ryan & Deci, 2001). در همین راستا واترمن (Waterman, 1990) معتقد است که مفهوم معنوی از شادکامی، خوشبختی و شادکامی مردم را بر اساس خود واقعی آن‌ها تبیین می‌کند. ریف و سینگر (Ryff, & Singer, 1998) خوشبختی و شادی را دستیابی ساده به لذت نمی‌دانند، بلکه آن را به‌عنوان کوششی در جهت کمال در نظر می‌گیرند که بیانگر تحقق توان بالقوه واقعی فرد است. در همین راستا شادی و شادکامی در اسلام مبتنی بر واقعیت‌های توحیدی است که اگر شناخته شوند و فرد خود را با آنها تنظیم کند به شادکامی دست می‌یابد. در توضیح و تبیین این عبارت باید گفت که نظام هستی به معنای عام، واقعیت‌هایی دارد که از توحید سرچشمه می‌گیرد و به همین جهت، آنها را «واقعیت‌های توحیدی» می‌نامند. این واقعیت‌ها، مجموعه مبانی‌ای را تشکیل می‌دهند که چون همه آنها بر محور توحید می‌چرخند، می‌توان «مبانی توحیدی» نیز نام نهاد.

مبانی توحیدی، چهارگونه هستند که عبارتند از: خداشناختی، جهان‌شناختی، انسان‌شناختی و دین‌شناختی. انسان در محیطی به نام «جهان» زندگی می‌کند و برنامه‌ای به نام «دین» دارد. هر کدام از این سه ضلع ویژگی‌هایی دارند که بدون در نظر گرفتن آنها، نمی‌توان به شادکامی دست یافت. تا ویژگی‌های جهان به‌عنوان محیط زندگی انسان و ظرف تحقق شادکامی؛ ویژگی‌های انسان به‌عنوان موجودی که شادکامی او مورد بحث قرار می‌گیرد و ویژگی‌های دین به‌عنوان برنامه زندگی انسان شناخته نشوند تحقق شادکامی ناممکن است (پسندیده، ۱۳۹۷: ۵۵). بنابراین می‌توان گفت در رویکرد اسلامی به شادی به‌طور کلی شادی و شادکامی در چارچوب واقعیت‌هایی تعریف و ساماندهی می‌شود و بر اساس این واقعیت‌هاست که می‌توان به شادی و شادکامی دست یافت.

علاوه بر آنچه که مطرح شد رویکردهای نظری عوامل متعددی را در شکل‌گیری

و تقویت شادی افراد مؤثر می‌دانند. یکی از این عوامل، ایمان مذهبی است. فرد با ایمانی که خداوند را حامی و مراقب خود می‌داند احساس رهاشدگی، پوچی و تنهایی نمی‌کند (Schwab, & Petersen, 1990). یکی از عوامل ایجاد نشاط ایمان مذهبی است (Myers, 2000). ایمانی که حمایت همگانی، هدفمندی، احساس پذیرفته بودن و امید را برای فرد به دنبال دارد. فعالیت‌های مذهبی دارای کارکردهایی هستند که نهایتاً موجب افزایش شادی فرد می‌گردد (Hout, & Greeley, 2012). از جمله این کارکردها می‌توان به احساس اتصال به معبود بسیار قدرتمند و مقدس، عشق، برابری و احساس در جمع بودن اشاره کرد (Hills, & Argyle, 1998). نقل‌شده در میرشاه جعفری و همکاران، (۱۳۸۱). بر این اساس رابطه دین و شادی را می‌توان در قالب دو رویکرد متفاوت مورد توجه و بررسی قرار داد. رویکرد اول شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های شادی در چارچوب آموزه‌های دین است و رویکرد دوم پرداختن به تأثیر ایمان مذهبی و یا به عبارت دقیق‌تر دینداری بر شادی و شادمانی انسان‌هاست. رویکرد مورد استفاده در پژوهش حاضر رویکرد اول یا به عبارت دیگر شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های شادی بر مبنای آموزه‌های دین اسلام است.

پژوهش‌ها پیشین مرتبط با موضوع شادی و در راستای عنوان پژوهش حاضر را می‌توان به دو دسته اصلی تقسیم‌بندی کرد؛

الف. پژوهش‌هایی که صرفاً با تأکید بر شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های شادی در متون اسلامی به انجام رسیده‌اند.

ب. پژوهش‌هایی که با هدف شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام و طراحی الگوی مدرسه شاد بر مبنای این ابعاد و مؤلفه‌ها به صورت محدود انجام گرفته‌اند. در زیر برخی از پژوهش‌های پیشین مرتبط با مطالعه حاضر و نتایج مربوط به این پژوهش‌های مرور می‌شوند:

آذربایجانی و علی‌محمدی (۱۳۸۹). در پژوهشی از طریق بررسی متون اسلامی شامل آیات قرآن، نهج‌البلاغه، تصنیف غررالحکم و منتخب میزان‌الحکمه و با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای احادیث، از میان پانصد آیه و روایت، یکصد و نه مؤلفه شادی را در چهار مقوله زیستی رفتاری، عاطفی معنوی، شناختی و صفات شخصیتی دسته‌بندی کرده‌اند. زینی ملک‌آباد و نیل‌ساز (۱۳۹۰). در مطالعه‌ای با عنوان جایگاه شادی و نشاط در قرآن

و روایات به این نتیجه دست یافته‌اند که قرآن کریم و روایات، مهم‌ترین معیارهای شادی و نشاط ممدوح را با محوریت توحید، دوری از گناه، احیای ارزش‌ها، شاد کردن دیگران و شادی در ایام ولادت معصومین^{علیه‌السلام} تبیین کرده و شادمانی برای گناه، افراط در شادی، دروغ شادی‌آور و شادمانی کاذب را از مصادیق شادی مذموم دانسته و در نهایت مهم‌ترین عوامل شادی‌آفرین را در پرهیز از گناه و آزار مؤمن و اجتناب از لهو برشمرده است. بخشایش، مرتضوی و حائری (۱۳۹۰). در پژوهشی با هدف بررسی تطبیقی مفهوم شادی و نشاط از دیدگاه اسلام و روان‌شناسی با استفاده از روش تحلیلی-اسنادی و از طریق جمع‌آوری اطلاعات از متون اسلامی و روان‌شناختی به این نتیجه دست یافته‌اند که بسیاری از آموزه‌های اسلامی با موارد مطرح شده روان‌شناسان و پژوهشگران در زمینه شادی همسو و هماهنگ است. مازوچی، جدی‌آرانی و عسکری (۱۳۹۱) در مطالعه‌ای با عنوان شادی از منظر مکتب اسلام و روان‌شناسی با هدف بررسی و مقایسه شادی در مکتب اسلام و مکتب روان‌شناسی مدرن با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه‌ای به این نتایج دست یافته‌اند که شادی در قرآن به دو دسته اصلی شادی ممدوح و شادی مذموم تقسیم‌بندی می‌شود در نهایت در راستای مقایسه شادی در اسلام و روان‌شناسی نیز باید گفت در اسلام شادی در دل جای دارد و شادی خود هدف نیست بلکه عامل مهم و مؤثر برای رسیدن انسان به کمال عالی انسانی است. دهقانی و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای با عنوان تبیین اهداف برنامه‌درسی «مدرسه شاد» بر اساس آموزه‌های اسلامی با استفاده از روش‌شناسی کیفی، رویکرد قیاسی-استقرایی و روش تحلیل متن به این نتایج دست یافته‌اند که اهداف برنامه‌درسی مدرسه شاد، ناظر بر جنبه‌هایی سه‌گانه «شناختی»، «نگرشی» و «توانشی» است.

بر اساس آنچه در رابطه با شادی و اهمیت پرداختن به آن در دنیای معاصر مطرح شد باید گفت یکی از مسائل و مشکلات موجود در جامعه ما و به‌طور مشخص در نظام آموزشی کشور مسأله شادی و نشاط در مدارس یا به عبارت دیگر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی به‌منظور بازطراحی مدارس به گونه‌ای است که مبتنی بر معیارها و اصولی باشد که زمینه شادی و نشاط را برای دانش‌آموزان به‌عنوان سرمایه‌های انسانی جامعه فراهم نماید و در کنار آموزش، ضمن فراهم کردن شرایط و بسترهای شادی و نشاط مهارت شاد زیستن را نیز به آنها بیاموزد. بر این اساس در ارتباط با اهمیت پرداختن به موضوع شادی در

اسلام و همچنین ترویج و گسترش مدارس شاد بر مبنای آموزه‌های اسلامی باید گفت. از یک‌سو شادی و مباحث مرتبط با شادی و نشاط از جمله مسائل مطرح در جوامع انسانی است و به‌دلیل تأثیر آن بر کیفیت زندگی و ارتباط آن با بهزیستی ذهنی و روانی افراد از ضروریات و الزامات زندگی در دنیای جدید است. از سوی دیگر بنا به نظر پژوهشگران و کارشناسان حوزه آموزش مدارس تأمین‌کننده نیروی کیفی جامعه‌اند بنابراین شناسایی و ایجاد زمینه برای رشد ویژگی‌های برجسته انسانی اولین و مهم‌ترین دغدغه دست‌اندرکاران نظام آموزشی در راستای کلیه فعالیت‌های علمی و فرهنگی است که بر همین اساس مدرسه شاد به‌عنوان ساختاری نوین از نهاد مدرسه بر این مبنا شکل گرفته و توسعه یافته است. بنابراین با مدنظر قرار دادن این موضوع که شادی و نشاط یکی از ضرورت‌های زندگی در دنیای جدید برای کارآمدی و مفید بودن سرمایه‌های انسانی در یک جامعه است و در همین راستا آموزش و پرورش علاوه بر مهارت‌های خواندن و نوشتن موظف است مبتنی بر اقتضائات و الزامات زندگی در دنیای مدرن پاسخگوی نیازهای جدیدی در چارچوب کسب مهارت زیستن و چگونگی حل مسئله و همچنین مواجهه با مسائل و چالش‌های متعدد نیز باشد و در میان این مهارت‌ها شاید بتوان گفت مهم‌ترین و بنیادی‌ترین مهارت شاد زیستن است و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش شادی و نشاط را به‌عنوان یکی از گزاره‌های ارزشی نظام تعلیم و تربیت معرفی می‌کند و انسان سالم و با نشاط به‌عنوان یکی از اهداف کلان تعلیم و تربیت مطرح شده است. این در حالی است که شواهد و قرائن از جمله مسائل و آسیب‌های مربوط به دانش‌آموزان شامل اضطراب و افسردگی موجود در بین آنها دلالت بر این دارند که الگوی مدرسه شاد در مدارس سیاست‌گذاری و اجرای نشده است، در نتیجه می‌توان گفت نظام آموزش و پرورش فاصله زیادی با تحقق این موضوع در واقعیت دارد و این می‌تواند زمینه شکل‌گیری بسیاری از مسائل و چالش‌های روان‌شناختی و همچنین آسیب‌های اجتماعی در بین دانش‌آموزان باشد. بر این اساس ضرورت دارد به‌دلیل غالب بودن جهان‌بینی اسلامی در جامعه ما و همچنین ظرفیت‌های موجود در دین اسلام امر شادی و شاد زیستن بر مبنای مبانی و مؤلفه‌های مطرح شده در این جهان‌بینی به‌منظور سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در جهت ایجاد و گسترش مدارس شاد در نظام آموزشی مورد توجه و دقت نظر قرار گیرد. در نتیجه در همین راستا پژوهش حاضر با هدف واکاوی مؤلفه‌های

شادی در اسلام از طریق مطالعه و بررسی متون اسلامی به‌منظور ایجاد و گسترش مدارس شاد در سطح جامعه به دنبال این است که به سؤالات اصلی زیر پاسخ دهد:

۱. مهم‌ترین ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام بر مبنای متون اسلامی کدامند؟
۲. شادی در اسلام بر چه مبنایی و چگونه صورت‌بندی می‌شود؟
۳. چگونه می‌توان مؤلفه‌های شادی در اسلام را برای ایجاد و گسترش مدرسه شاد به کار گرفت؟
۴. آیا مؤلفه‌های مدرسه شادی اسلامی از اعتبار لازم برخوردار هستند؟

روش پژوهش

بر مبنای اهداف و سؤالات روش پژوهش حاضر از نوع ترکیبی، راهبرد اکتشافی متوالی^۱ و مدل تدوین ابزار است. روش ترکیبی «نوعی طرح پژوهش است که در آن رویکردهای کیفی و کمی در انواع پرسش‌ها، روش‌های پژوهش، رویه‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و تولید استنتاج‌ها به کار گرفته می‌شود» (تدلی و تشکری، ۱۳۹۵: ۲۲). راهبرد اکتشافی متوالی شامل گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی در مرحله اول و به دنبال آن گردآوری و تحلیل داده‌های کمی در مرحله دوم که خود بر اساس نتایج کیفی مرحله اول بنا نهاده می‌شوند، مشخص می‌گردد (کرسول، ۱۳۹۱: ۳۵۹). راهبرد اکتشافی متوالی دو نوع متداول دارد: مدل تدوین ابزار و مدل تدوین طبقه‌بندی^۳. در این پژوهش از مدل تدوین ابزار استفاده گردید. در این مدل، پژوهشگر ابتدا موضوع پژوهش را به صورت کیفی بررسی می‌کند، سپس از یافته‌های کیفی به‌عنوان راهنما جهت تدوین پرسش‌ها و مقیاس‌های ابزار پیمایش کمی و در نهایت اعتباریابی آن استفاده می‌کند (کرسول و پلانوکلاک، ۱۳۹۰: ۸۵). در پژوهش حاضر نیز به‌منظور واکاوی مؤلفه‌های شادی در اسلام با هدف گسترش مدارس شاد از روش کیفی و به‌منظور اعتباریابی الگوی طراحی شده مربوط به مدرسه شاد بر مبنای واکاوی مؤلفه‌های شادی در اسلام از روش کمی استفاده گردید.

روش پژوهش حاضر در مرحله کیفی تحلیل مضمون به‌عنوان یکی از روش‌های رویکرد کیفی پژوهش است. روش تحلیل مضمون مورد استفاده در این پژوهش طرح

شبکه مضامین مورد نظر اترید - استرلینگ (Attride-Stirling, 2001) است. جامعه آماری پژوهش شامل منابع و متون اسلامی بوده است که به نحوی مرتبط با موضوع پژوهش (شادی) مباحثی را مطرح کرده‌اند. شیوه نمونه‌گیری در مرحله کیفی پژوهش هدفمند است به عبارت دیگر به منظور کشف و شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های شادی در متون اسلامی پژوهشگر به صورت هدفمند این منابع را انتخاب و مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. حجم نمونه مرحله کیفی پژوهش متمرکز بر منابع و متون اصلی اسلامی بوده است که به نوعی به موضوع شادی پرداخته‌اند. در مرحله کیفی پژوهش داده‌های گردآوری شده شامل آیات قرآن، احادیث و روایاتی است که به صورت مستقیم یا تلویحی به موضوع شادی اشاره داشته‌اند. به منظور تحلیل داده‌های پژوهش در مرحله کیفی با توجه به آنچه مدنظر استرلینگ است ابتدا بر مبنای نکات کلیدی مرتبط با موضوع پژوهش مفاهیم اولیه استخراج و در ادامه با استفاده از عمل تلخیص و فروکاهی مفاهیم مضامین پایه پژوهش شناسایی و از تلخیص و ترکیب مضامین پایه مضامین سازمان‌دهنده و در ادامه از طریق ترکیب مضامین سازمان‌دهنده و همچنین کشف اصول حاکم بر داده‌های پژوهش مضامین فراگیر استخراج و در نهایت شبکه مضامین مربوط هر یک از این مضامین ترسیم گردید. جهت اعتباربخشی نتایج پژوهش در مرحله کیفی با توجه به شیوه‌های اعتباربخشی مرتبط با روش تحلیل مضمون و همچنین ماهیت داده‌های مورد استفاده (منابع و متون مکتوب اسلامی) جهت ارائه مضامین شادی از دو روش توصیف غنی و ثبت سوابق ممیزی و کدگذاران مستقل استفاده گردید.

روش مرحله کمی «پیمایش» به عنوان یکی از روش‌های اصلی این رویکرد پژوهشی است. در مرحله کمی با توجه به اهداف پژوهش مدیران مدارس مقطع ابتدایی آموزش و پرورش کل کشور به عنوان جامعه آماری پژوهش در نظر گرفته شدند که تعداد آنها در زمان مطالعه ۶۱۳۴۶ نفر بوده است. شیوه نمونه‌گیری در مرحله کمی پژوهش احتمالی و حجم نمونه تعداد ۳۰۰ نفر برآورد گردید. ابزار گردآوری داده‌ها در مرحله کمی پژوهش پرسش‌نامه محقق ساخته است، به عبارت دیگر با توجه به ابعاد و مؤلفه‌های شادی اسلامی و با مدنظر قرار دادن مؤلفه‌های مدرسه پرسش‌نامه مرحله کمی پژوهش تدوین و به منظور جمع‌آوری داده‌ها در بین جامعه آماری پژوهش توزیع و تکمیل گردید. به منظور اعتبارسنجی پرسش‌نامه از دو شیوه اعتبار محتوا و شاخص نسبت

روایی محتوا، اعتبار سازه و رویکرد تحلیل عاملی تأییدی و شاخص‌های مربوط به آن شامل اعتبار همگرا^۱ (شاخص متوسط واریانس استخراج شده)^۲ و اعتبار ممیز^۳ (بارهای عاملی متقاطع^۴، معیار فورنل و لارکر^۵ و شاخص خصیصه متفاوت خصیصه یکسان^۶) استفاده گردید.

یافته‌های پژوهش

در راستای عنوان و همچنین اهداف مطالعه حاضر در این قسمت یافته‌های پژوهش با تمرکز بر سؤالات پژوهش ارائه شده است. در پاسخ به این سؤال که مهم‌ترین ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام بر مبنای متون اسلامی کدامند؟ می‌توان گفت ابعاد و مؤلفه‌های شادی اسلامی در راستای سه مضمون فراگیر بینش معطوف به شادی (بینش الهی، متافیزیکی و مادی)، زیست معطوف به شادی (زیست معنوی و زیست مادی) و کنش‌های معطوف به شادی (کنش‌های مناسکی، عاطفی و اجتماعی) سازماندهی گردید:

۱. **بینش معطوف به شادی:** منظور از بینش معطوف به شادی به‌عنوان یکی از مضامین فراگیر شادی در اسلام جهت‌گیری شناختی و ذهنی افراد نسبت به پدیده شادی و زمینه‌های شکل‌گیری شادی در زندگی فردی و اجتماعی است، به عبارت دیگر اینکه افراد در سطح شناخت و ذهنیت نسبت به امور مختلف الهی و مادی چه نوع نگرش و جهت‌گیری داشته باشند که منجر به شادی و شاد زیستن آنها شود. این مضمون فراگیر در برگیرنده مضامین سازمان‌دهنده بینش الهی، متافیزیکی و مادی است به این معنا که بینش معطوف به شادی در ارتباط و بر مبنای سه نوع بینش یا جهت‌گیری ذهنی نسبت به امور الهی، متافیزیکی و مادی شکل می‌گیرد و تعریف می‌شود:

۱-۱. **بینش الهی:** یکی از مضامین مهم مرتبط با بینش معطوف به شادی بینش الهی است که در ارتباط با مضامینی از جمله توحید، آخرت‌گرایی، اعتقاد به قضا

1. convergent validity
2. average variance extracted
3. discriminant validity
4. cross loadings
5. fornell and larcker
6. hetero-trait mono-trait ratio

و قدر الهی و ایمان به وعده‌های الهی شکل گرفته است. به عبارت دیگر باید گفت مضامین ذکر شده در بالا به نوعی نشان‌دهنده بینش و شناختی است که جنبه الهی و خداشناختی دارد و مرتبط با عقاید و اموری است که به طور مستقیم در رابطه با فلسفه خلقت و ماهیت زندگی در دنیا و آخرت است و در قلمرو شناخت و بینش خداشناختی قرار می‌گیرد.

خداوند در قرآن می‌فرماید: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ: آنان که ایمان آورده و دل‌های خویش را به یاد خدا آرامش بخشیده‌اند، آگاه باشند که دل‌ها با یاد خدا آرام می‌گیرد» (رعد، ۲۷ و ۲۸). در جایی دیگری می‌فرماید: «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ: اما کسانی که ایمان آورده‌اند نزول این آیات بر ایمانشان می‌افزاید و آثار شادی و خوش‌حالی را در چهره‌هایشان آشکار می‌سازد» (تفسیر نمونه، جلد ۸ ص ۱۹۹). همچنین می‌فرماید: «گروهی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند آنها در باغی از بهشت متنعم و شاد و مسرور خواهند بود، آن چنان که آثار شادی در چهره‌هایشان هویدا می‌گردد» (تفسیر نمونه، جلد ۱۶ ص ۳۷۹).

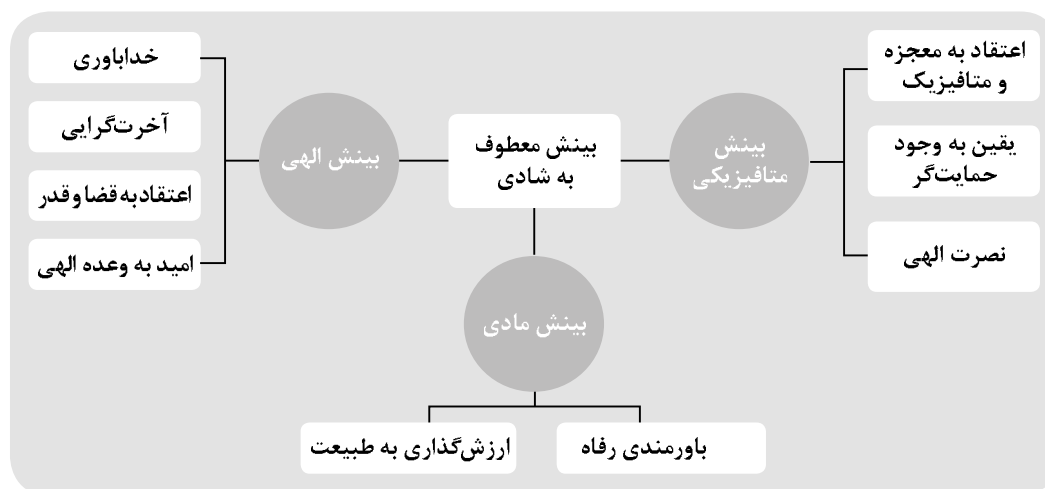
۲-۱. بینش متافیزیکی: از دیگر مضامین سازمان‌دهنده مرتبط با مضمون فراگیر بینش معطوف به شادی، بینش مربوط به متافیزیک و به عبارت دیگر شناخت و اعتقاد به اموری است که فراتر از امور دنیوی و مادی تعریف می‌شود، و باور به این امور می‌تواند زمینه آرامش و نشاط را در بین انسان‌ها فراهم نماید. مضمون سازمان‌دهنده بینش متافیزیکی در راستای مضامین پایه اعتقاد به معجزه و متافیزیک، یقین به وجود حمایت‌گر و نصرت الهی شکل گرفته است. به عبارت دیگر باید گفت بینش متافیزیکی اعتقاد و باور به وجود نیروها و اموری است که به نوعی با منطق امور مادی و دنیوی قابل توضیح و تحلیل نیست و انسان‌ها با تکیه بر این امور به زندگی خود معنا می‌بخشند و از این طریق شادی و نشاط را در زندگی شخصی خود تجربه می‌کنند:

خداوند در قرآن می‌فرماید: «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ؛ [ای رسول خدا! به خلق] بگو که شما باید منحصراً به فضل و رحمت خدا شادمان شوید [و به نزول قرآن مسرور باشید] که آن بهتر

و مفیدتر از ثروتی است که برای خود اندوخته می‌کنید.» (یونس، ۵۸). امام علی علیه السلام می‌فرماید؛ کسی که به خدا اطمینان کند، خدا او را شاد می‌کند» (نهج البلاغه، ص ۱۲۷۴، حکمت ۳۹۲).

۳-۱. بینش مادی: در کنار بینش الهی و متافیزیکی که به نوعی مربوط به امور فرازمینی و فرامادی است از دیگر مضامین مرتبط با شادی در اسلام در سطح بینش و شناخت، جهت‌گیری ذهنی افراد نسبت به امور دنیوی و مادی است، به عبارت دیگر اینکه بینش انسان‌ها در رابطه با امور مادی چگونه و مرتبط با چه مؤلفه‌هایی صورت‌بندی شود می‌تواند زمینه‌ساز شادی و شاد زیستن آنها را فراهم نماید. مضمون سازمان‌دهنده بینش مادی در راستای مضامین پایه ارزش‌گذاری به طبیعت و باورمندی به رفاه شکل گرفته است.

خداوند در آیات متعددی از قرآن توصیه به توجه به گیاهان زیبا (حج، ۵)، آب‌های روی زمین (کهف، ۷)، زینت آسمان‌ها در شب (صافات، ۶؛ فصلت، ۱۲؛ ملک، ۵؛ حجر، ۱۶). دارد که همگی بیانگر بهره‌برداری و لذت از مواهب الهی است که در طبیعت وجود دارد. در جایی دیگر می‌فرماید: **وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ**: اگر مؤمن هستید، سُستی نکنید و غمگین مشوید که شما برترید (آل عمران، ۱۳۹). از این آیه استفاده می‌شود که از لوازم ایمان، بی‌نیازی اقتصادی از کفار و خودکفایی مسلمین است (عبداللهی و قبادی، ۱۳۹۳).

شکل ۱. شبکه مضامین مربوط به مضمون فراگیر بینش معطوف به شادی

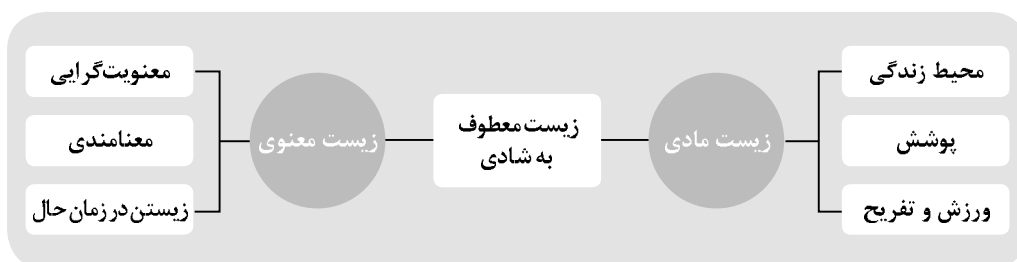
۲. زیست معطوف به شادی: یکی از مؤلفه‌های مهم و حائز اهمیت در ارتباط با مفهوم شادی در اسلام و منابع و متون اسلامی شاد زیستن است که در مطالعه حاضر زیست معطوف به شادی بیانگر زیستن و به عبارت دیگر زندگی کردن بر مبنای مؤلفه‌ها و رفتارهایی است که به نوعی مرتبط با شادی و شادمانی انسان‌ها است. به عبارت دیگر باید گفت مضمون فراگیر زیست معطوف به شادی نشان‌دهنده چگونگی زیست افراد با توجه به مؤلفه‌هایی است که زمینه شاد بودن آنها را فراهم می‌نماید. در اسلام بر موارد متعددی در جهت شاد زیستن افراد تأکید شده است که در این پژوهش ابعاد یا به عبارت دقیق‌تر مضامین سازمان‌دهنده زیست معطوف به شادی شامل زیست معنوی (التذاذ معنوی) و زیست مادی (التذاذ مادی) است.

۱-۲. زیست معنوی (التذاذ معنوی): یکی از مضامین سازمان‌دهنده مرتبط با زیست معطوف به شادی زیست معنوی یا به عبارت دیگر بهره‌مندی افراد از لذت‌های معنوی در زندگی آنهاست به عبارت دیگر باید گفت از آنجایی که یک بعد از ماهیت وجودی انسان مرتبط با امور معنوی و فرامادی است و نقش برجسته و پررنگی را در شادی و نشاط افراد ایجاد می‌کند و این بعد نیازمند ارضاء و به عبارت دیگر بهره‌مندی از لذت‌هایی است که جنبه معنوی دارند بنابراین توجه به این لذت‌ها و به عبارت دیگر پرداختن به امور معنوی به‌منظور دستیابی به آرامش روحی و روانی از الزامات مرتبط با شادکامی و نشاط انسان‌هاست. در این مطالعه زیست یا التذاذ معنوی حول مضامین پایه معنویت‌گرایی، معنمندی و زیستن در زمان حال تعریف شده است:

خداوند معنویت و ایمان مذهبی را جزء سرشت انسان می‌داند و می‌فرماید: «فاقم وجهک للدين حنیفاً فطره الله التي فطر الناس علیها: حق گرایانه روی خود را به سوی دین کن، همانا که سرشت خدایی است که مردم را بر آن سرشته است» (روم، ۳۰). امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «وقتی روز شادی در اختیار قرار گرفت، از آن دوری نکن؛ زیرا وقتی در دست روز اندوه قرار بگیری، از تو صرف‌نظر نخواهد کرد» (شرح نهج‌البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۸۶).

۲-۲. زیست مادی (التذاذ مادی): مضمون دیگر مرتبط با زیست معطوف به شادی، جنبه مادی زندگی انسان‌ها یا به عبارت دیگر بهره‌مندی آنها از لذت‌هایی است که جنبه مادی و زمینی دارند. لذت‌هایی که مربوط به محیط زندگی افراد، خوراک و پوشاک و تفریح آنها می‌شود. به عبارت دیگر مؤلفه‌های مرتبط با شادکامی و نشاط در بین انسان‌هاست و بخش مهمی از شادی افراد مرتبط با اموری مادی است و از طریق پرداختن به این امور است که زمینه شادی و نشاط آنها فراهم می‌شود. مضمون سازمان‌دهنده زیست مادی یا به عبارت دقیق‌تر التذاذ مادی پیرامون مضامین محیط زندگی انسان‌ها، پوشش و ورزش و تفریح آنها تعریف و سازماندهی شده است:

از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «پوشید و زینت کنید (خود را بیارائید) که خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد (اما این زینت و خودآرایی) باید از راه حلال باشد.» (وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۳۴۰). پیامبر (ص) می‌فرمایند: «الهُوَا وَالْعَبْوَا فَانِي اَكْرَهَ اَنْ يَرِي فِي دِينِكُمْ غُلَظَةً، تَفْرِيحَ وَبَازِي كُنِيذَ زِيْرَا دَوْسْتِ نَدَارْمَ دَر دِيْن شَمَا خَشَوْنْتِي دِيْدَه شَوْد.»

شکل ۲. شبکه مضامین مربوط به مضمون فراگیر زیست معطوف به شادی

۳. کنش‌های معطوف به شادی: از دیگر مؤلفه‌های شادی در اسلام، کنش‌ها یا به عبارت دیگر عمل تعامل‌هایی است که منجر به شادی افراد می‌شوند. بر همین اساس منظور از کنش‌های معطوف به شادی در این مطالعه مجموعه‌ای از اعمال و رفتارهایی است که در ارتباط با دیگران زمینه‌ساز شادی افراد هستند و به نوعی کنش‌های با محوریت شادی تعریف می‌شوند. مضامین سازمان‌دهنده کنش‌های معطوف به شادی کنش‌های مناسبی، عاطفی و اجتماعی است.

۳-۱. کنش‌های مناسکی: منظور از کنش‌های مناسکی اعمال و فعالیت‌هایی است

که در تعامل با دیگران با محوریت مناسک شکل می‌گیرند. به عبارت دیگر باید گفت کنش‌هایی که در بستر مناسک و بر مبنای اعمالی که در این حوزه قرار دارند شکل می‌گیرند زمینه‌ساز تهییج و برانگیختگی احساسات و عواطف انسان‌ها و شادی آنها را فراهم می‌نماید. مضمون سازمان‌دهنده کنش‌های مناسکی در ارتباط با مضامین پایه انجام مناسک دینی، شرکت در مراسم شادی‌آفرین و دیدار و زیارت نیکان تعریف و صورت‌بندی شده است. در تفسیر نمونه جلد ۲۰ آمده است:

در تفسیر نمونه جلد ۸ ص ۲۰۱ آمده است: «جمله» وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ «با توجه به ریشه کلمه» بشارت« که به معنی سرور و خوشحالی است که آثارش در چهره انسان ظاهر گردد، نشان می‌دهد بقدری اثر تربیتی آیات قرآن در مؤمنان آشکار بود که فوراً علائمش در چهره‌هایشان نمایان می‌گشت». همچنین در تفسیر نمونه به این موضوع اشاره شده است: «کسی که حمد سجده را تلاوت کند این سوره در قیامت نوری در برابر او می‌شود تا آنجا که چشمش کار می‌کند، و مایه سرور و خوشحالی او خواهد بود، و در این دنیا نیز مقامی شایسته پیدا می‌کند که مایه غبطه دیگران می‌شود». امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: برای روزه دار دو سرور و خوشحالی است: ۱. هنگام افطار، ۲. هنگام لقاء پروردگار (وقت مردن و در قیامت) (وسائل الشیعه، جلد ۷، ص ۲۹۰). پیامبر (ص) می‌فرماید: الصلاة من شرایع الدین، و فیها مرضاه الرب - عزوجل - فهی منهاج الانبیاء: نماز از سنت‌های دین و مایه خشنودی پروردگار و راه و روش پیامبران است (بحارالانوار، ج ۸۲، ص ۲۳۱).

۳-۲. کنش‌های عاطفی: از دیگر کنش‌های اجتماعی که به‌طور مستقیم و مؤثر مرتبط

با موضوع شادی و شادمانی است کنش‌هایی است که با محوریت احساسات و عواطف شکل می‌گیرند. به عبارت دیگر باید گفت مجموعه‌ای از اعمال و فعالیت‌های شادی‌آفرین انسان‌ها در تعامل با دیگران ریشه در احساسات و عواطف آنها دارد و بر مبنای عواطف جهت‌گیری، تنظیم و انجام می‌شوند. در مطالعه حاضر بر مبنای متون اسلامی کنش‌های عاطفی در راستای مضامین پایه

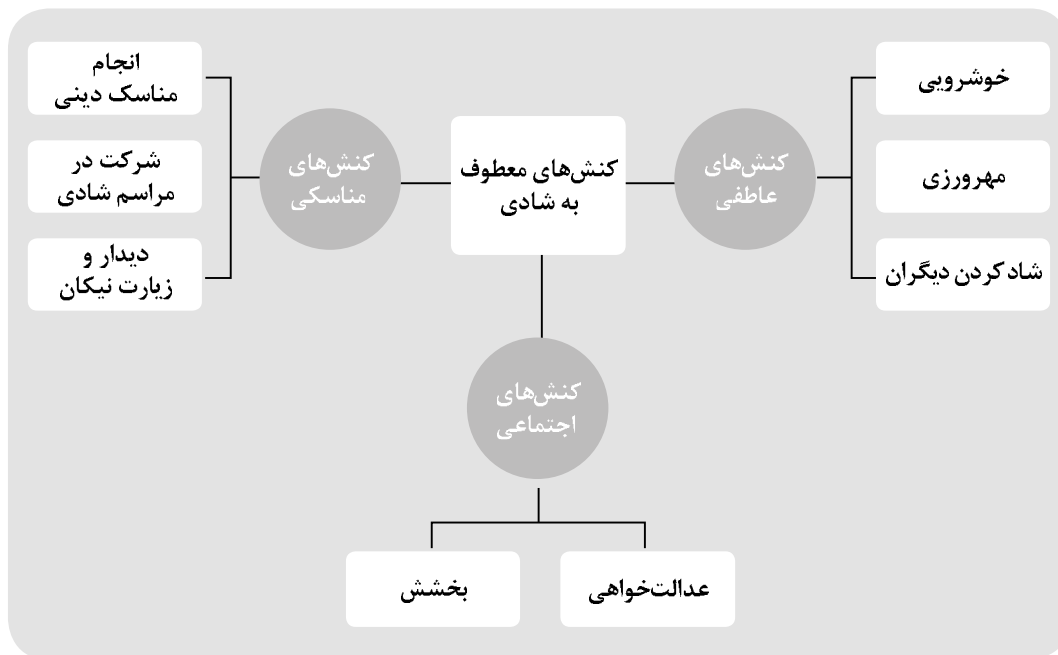

خوشرویی، مهرورزی و شاد کردن دیگران تعریف شده است.

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «مؤمن، شوخ و شنگ است و منافق، ترش‌رو و خشمگین» (تحف العقول، ص ۴۹). در نهج البلاغه نیز نخستین ویژگی فرد پرهیزگار، گشاده‌رویی و شاد بودن در برخورد با دیگران بیان شده است: «المؤمن بشرة في وجهه و حزنه في قلبه» (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ ج ۱۹: ۲۴۶). امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «لبخند مرد به برادر دینی‌اش حسنه و ثواب است» (بحار الانوار، ج ۷۴ ص ۲۸۹). امام صادق علیه‌السلام فرمود: «وقتی مؤمنی را شاد کردید، تنها او شاد نمی‌شود، بلکه ما نیز شاد می‌شویم» (میزان‌الحکمه، ج ۴، ص ۴۳۹). پیامبر (ص) می‌فرماید: «أَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَى اللَّهِ مَنْ نَفَعَ عِيَالَ اللَّهِ وَأَدْخَلَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ سُورًا: محبوب‌ترین خلق نزد خداوند کسی است که به عیال خداوند (مردم) نفع برساند و خانواده‌ای را شاد کند» (اصول کافی، ج ۳، ص ۲۳۹).

۳-۳. کنش‌های اجتماعی: یکی دیگر از کنش‌های معطوف به شادی کنش‌هایی است که بر مبنای اعمال و فعالیت‌های اجتماعی تعریف و انجام می‌شوند. به عبارت دیگر باید گفت این دسته از کنش‌های بین انسان‌ها با محوریت موضوعات و پدیده‌هایی ساماندهی و صورت‌بندی می‌شوند که به نوعی اجتماعی محسوب می‌گردند و در ارتباط با پدیده‌های اجتماعی معنا و مفهوم پیدا می‌کنند. مضامین پایه مرتبط با کنش‌های اجتماعی شامل عدالت‌خواهی و بخشش است.

امام علی علیه‌السلام در نامه‌ای به عبدالله بن عباس می‌فرماید: «شادی توبه‌خاطر احیای حق یا نابودی باطل باشد». امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «نَالُ سُورٍ فِي ثَلَاثٍ خِلَالٍ: فِي الْوَفَاءِ، وَرِعَايَةِ الْحُقُوقِ، وَالتَّهْوُضِ فِي النَّوَائِبِ: شادی در سه چیز است؛ در وفاداری، و رعایت حقوق، و ایستادگی در برابر سختی‌های زمانه (نهج‌الفصاحه، ص ۳۲۹). امام کاظم علیه‌السلام فرمود: «به درستی که زیر عرش خدا، سایه‌ای است که ساکن نمی‌شود در آن، مگر کسی که کار خیری برای برادر دینی‌اش انجام دهد یا گرفتاری او را برطرف و یا قلبش را شاد گرداند» (بحار الانوار، ج ۸۴ ص ۱۷۴). از امام علی علیه‌السلام نقل شده: «لذت کریمان در خوراندن است و لذت لثیمان در خوردن.» (کافی، ۲۸، ۱).

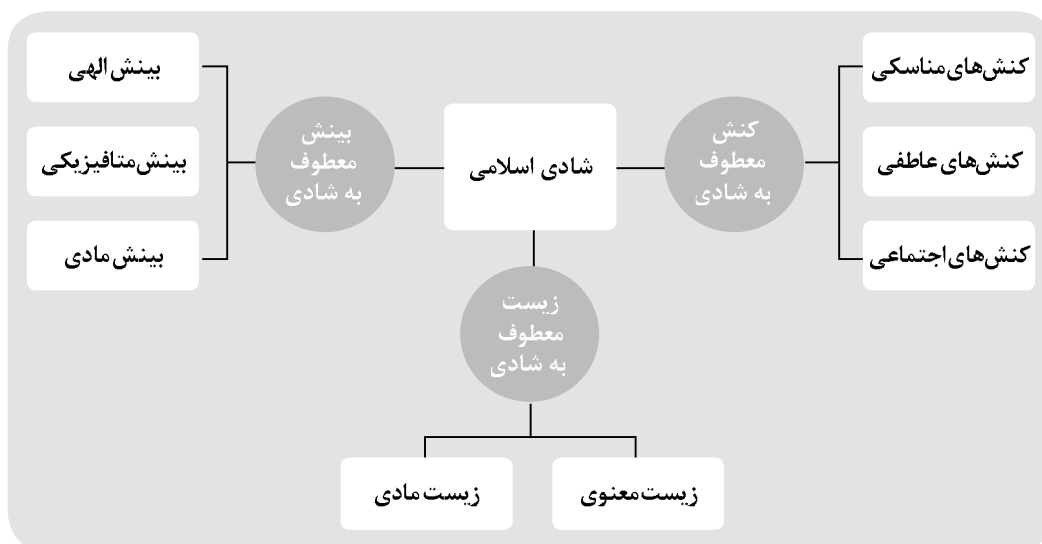
شکل ۳. شبکه مضامین مربوط به مضمون فراگیر کنش‌های معطوف به شادی

بر مبنای یافته‌های پژوهش می‌توان گفت ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام بر مبنای واقعیت‌های توحیدی به‌عنوان مبنای اصلی و اساسی شکل‌گیری زیست انسان‌ها در سه سطح یا به عبارت دیگر سه جنبه قابل طرح و بررسی است، در سطح اول بینش یا به عبارت دیگر جنبه شناختی شادی قرار دارد که نشان‌دهنده طرز تلقی و جهت‌گیری ذهنی انسان‌ها نسبت به امور مختلف الهی (خداشناختی) و مادی (جهان‌شناختی و انسان‌شناختی) در زندگی آنهاست که هم جنبه دنیوی دارد و همه جنبه اخروی، در سطح دوم که به‌طور مشخص مربوط به زندگی فردی و شخصی انسان‌ها می‌شود زیستن و زندگی کردن یا به عبارت دقیق‌تر التذاذ مادی و معنوی بر مبنای اصول و معیارهایی است که شادی و نشاط انسان‌ها را به همراه دارد و در نهایت در سطح سوم که به‌طور مستقیم مرتبط با زندگی اجتماعی انسان‌هاست بعد اجتماعی شادی یا به عبارت دیگر سطح اجتماعی‌تر شادی مطرح می‌شود و در این سطح انسان‌ها در تعامل و کنش متقابل با دیگران شادی و نشاط را تجربه می‌کنند. بر این اساس می‌توان ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام را که از طریق مطالعه متون و منابع اسلامی شناسایی گردیده‌اند را در قالب جدول ۱ دسته‌بندی نمود:

جدول ۱. ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام

مفهوم	مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
شادی در اسلام	بینش معطوف به شادی	بینش الهی	خداپاوری (توحید)
			آخرت‌گرایی
			اعتقاد به قضا و قدر الهی
			امید به وعده‌های الهی
		بینش متافیزیکی	اعتقاد به معجزه و متافیزیک
			یقین به وجود حمایت‌گر
			نصرت الهی
		بینش مادی	ارزش‌گذاری به طبیعت
			باورمندی به رفاه
	زیست معطوف به شادی	زیست معنوی (التذاذ معنوی)	معنویت‌گرایی
			معنامندی
			زیستن در زمان حال
		زیست مادی (التذاذ مادی)	محیط زندگی
			پوشش
			ورزش و تفریح
	کنش‌های معطوف به شادی	کنش‌های مناسکی	انجام مناسک دینی
			شرکت در مراسم شادی‌آفرین
			دیدار و زیارت نیکان
		کنش‌های عاطفی	خوشرویی
			مهرورزی
			شاد کردن دیگران
		کنش‌های اجتماعی	عدالت خواهی
			بخشش

در پاسخ به سؤال دوم مطالعه حاضر مبنی بر اینکه شادی در اسلام بر چه مبنایی و چگونه صورت‌بندی می‌شود؟ با توجه به نتایج پژوهش می‌توان گفت در اسلام وجوه متعددی شادی بر اساس ابعاد و وجوه واقعیت‌های توحیدی مدنظر و مورد توجه است و صرفاً با تمرکز بر یک بعد به این موضوع پرداخته نمی‌شود، به عبارت دیگر دین اسلام سه سطح یا ساحت از شادی را برای انسان‌ها متصور است سطح اول که مربوط به بینش، شناخت و به عبارتی جهت‌گیری ذهنی انسان‌ها نسبت به امور الهی، متافیزیکی و مادی است، سطح دوم مربوط به زیست معنوی و مادی انسان‌ها و توجه به ارضاء نیازهای آن در راستای این دو بعد از ماهیت وجود انسان‌هاست و در سطح سوم مجموعه‌ای از اعمال و کنش‌هایی است که در تعامل انسان با دیگر انسان‌ها صورت‌بندی و منجر به شادی و نشاط آنها می‌شود. شایان ذکر است شادی و نشاط مورد نظر اسلام شادی کاذب و زودگذر و یا به عبارتی شادی مذموم نیست بلکه تأکید و تمرکز بر بعد مثبت شادی و نشاط و جنبه‌هایی از شادی است که آثار و پیامدهای مطلوب و ماندگار برای انسان‌ها هم در بعد فردی زندگی و هم در بعد اجتماعی آن در راستای وجوه مادی و معنوی زندگی به همراه دارد.

شکل ۴. شبکه مضامین مربوط به شادی در اسلام

آنچه تا اینجا مطرح گردید در پاسخ به دو پرسش اصلی از پرسش‌های پژوهش که به‌طور مشخص مربوط به مؤلفه‌های شادی در اسلام و همچنین نحوه صورت‌بندی

این مؤلفه‌ها است. در ادامه با مدنظر قرار دادن عنوان مطالعه حاضر و اهداف قابل پی‌گیری در این مطالعه در پاسخ به این پرسش که چگونه می‌توان مؤلفه‌های شادی در اسلام را برای ایجاد و گسترش مدرسه شاد به کار گرفت؟ با توجه به نتایج پژوهش می‌توان گفت به‌منظور ایجاد و گسترش مدرسه شاد بر مبنای مؤلفه‌های شادی در اسلام ضرورت دارد ارکان مدرسه در رابطه با مؤلفه‌های شادی مدنظر و مورد توجه قرار گیرند، ارکان و مؤلفه‌های مدرسه را می‌توان در چهار دسته اصلی برنامه‌درسی مدارس، محیط مدارس، کارکنان (اجرایی و آموزشی) و دانش‌آموزان دسته‌بندی کرد، مؤلفه‌های شادی در اسلام باید در رابطه با این چهار رکن اصلی مدارس سیاست‌گذاری و به مرحله اجرا درآید به عبارت دیگر برنامه‌های درسی مدارس بر مبنای این مؤلفه‌های بازنگری شوند، کارکنان مدارس شادی و شاد زیستن را در مدارس آموزش دهند و اجرا کنند، محیط فیزیکی مدارس مبتنی بر مؤلفه‌های شادی بازطراحی و زیباسازی گردد و در نهایت دانش‌آموزان مؤلفه‌های شادی را بیاموزند، تمرین کنند و در زیست شخصی و اجتماعی خود به کار گیرند. بر همین اساس با مدنظر قرار دادن مؤلفه‌های شادی در اسلام و همچنین مؤلفه‌های مدرسه پرسش‌نامه مربوط به مدرسه شاد اسلام تدوین و به‌منظور اعتباریابی در مرحله کمی پژوهش در اختیار مدیران مدارس مقطع ابتدایی قرار گرفت.

در نهایت به‌منظور پاسخ به این سؤال که آیا مؤلفه‌های مدرسه شاد اسلامی از اعتبار لازم برخوردار هستند؟ ابتدا به‌منظور بررسی اعتبار ابزار سنجش مربوط به مضامین استخراج شده در مرحله کیفی پژوهش از ضریب روایی محتوا (CVR) استفاده گردید. به عبارت دیگر در این مرحله ابزار سنجش مؤلفه‌های شادی اسلامی با تأکید بر مدرسه توسط پژوهشگر و بر مبنای مستندات مربوط به این مؤلفه‌ها تهیه در اختیار ۱۳ نفر از متخصصان حوزه مدیریت آموزشی (کارشناسان و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها) به‌دلیل درگیری با مسائل نظام آموزش و پرورش و مدارس قرار گرفت و از آنها درخواست گردید تا معرف‌های مربوط به مؤلفه‌های شادی را بر اساس طیف سه قسمتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» ارزیابی نمایند. بر اساس نظر متخصصین در رابطه با هر یک از گویه‌ها شاخص ضریب نسبی روایی محتوا (CVR) برای هر آیت‌م یا گویه محاسبه گردید.

جدول ۲. برآورد مقادیر مربوط به شاخص ضریب نسبی روایی محتوا

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	معرف	CVR
بینش الهی	خدا باوری	۱. تدوین برنامه‌های درسی بر مبنای آموزه‌های توحید	۱
		۲. گنجاندن مباحث مربوط به اطاعت از پروردگار در برنامه‌های درسی	۱
		۳. گسترش توحید در مدارس	۰/۸۵
	آخرت‌گرایی	۴. طرح مباحث آخرت‌گرایی در برنامه‌های درسی مدارس	۰/۵۴
		۵. ارائه مباحث مرتبط با پاداش‌های آخرت در برنامه‌های آموزشی	۰/۵۴
		۶. وصف بهشت و نعمت‌های آن برای دانش‌آموزان	۰/۵۴
	اعتقاد به قضا و قدر الهی	۷. طرح مباحث مربوط به قضا و قدر الهی در برنامه‌های درسی	۰/۵۴
		۸. گسترش اندیشه ایمان به اراده‌الهی در بین دانش‌آموزان	۰/۶۹
		۹. تأکید بر آموزه راضی بودن به تقدیر و رضای الهی در بین دانش‌آموزان	۰/۵۴
	امید به وعده الهی	۱۰. گنجاندن داستان‌ها و روایات مربوط به وعده‌های الهی در برنامه‌های درسی	۰/۶۹
		۱۱. توصیف وعده‌های الهی برای دانش‌آموزان	۰/۶۹
		۱۲. گسترش آموزه امید داشتن به وعده‌های الهی در بین دانش‌آموزان	۰/۸۵
بینش متافیزیکی	اعتقاد به معجزه و متافیزیک	۱۳. پرداختن به مسائل و داستان‌های مرتبط با معجزه و متافیزیک در برنامه‌های درسی	۰/۵۴
		۱۴. آموزش مباحث مرتبط با امور ماورایی در بین دانش‌آموزان	۰/۵
		۱۵. تأکید بر قدرت الهی به عنوان نیروی فرامادی و فرا بشری	۰/۶۹
	یقین به وجود حمایتگر	۱۶. پرداختن به آموزه «توکل» در محتوای برنامه‌های درسی	۰/۸۵
		۱۷. گسترش آموزه «اعتماد و اطمینان» به نیروی الهی	۱
		۱۸. تأکید بر حمایت‌گری قدرت الهی در بین دانش‌آموزان	۰/۶۹
	نصرت الهی	۱۹. گسترش آموزه «فضل الهی» در بین دانش‌آموزان	۰/۵۴
		۲۰. تأکید بر یاری‌گری خداوند	۰/۵۴
		۲۱. توزیع باور و نگرش به لطف الهی در بین دانش‌آموزان	۰/۸۵

جدول ۲. (ادامه)

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	معرف	CVR
پیش‌مادی	ارزش‌گذاری به طبیعت	۲۲. توجه به طبیعت و محیط‌زیست در برنامه‌دروسی	۱
		۲۳. مدنظر قرار دادن مؤلفه‌های طبیعی در طراحی مدارس	۵/۶۹
		۲۴. تشریح اهمیت طبیعت در زندگی انسان‌ها برای دانش‌آموزان	۵/۸۵
	باورمندی به رفاه	۲۵. تدوین مباحث مرتبط با بهزیستی و رفاه در برنامه‌دروسی	۵/۵۴
		۲۶. توجه به امور صنفی و رفاهی دانش‌آموزان در مدارس	۵/۵۴
		۲۷. گسترش باور و نگرش مربوط به رفاه و خوب زیستن در بین دانش‌آموزان	۵/۵۴
زیست‌معنوی (التذاد معنوی)	معنویت‌گرایی	۲۸. تقوایی‌نگی کادر اجرایی و آموزشی مدارس	۵/۸۵
		۲۹. تمرین خودشناسی در بین دانش‌آموزان	۵/۵۴
		۳۰. تشویق دانش‌آموزان به دوری از گناه	۵/۸۵
	معنامندی	۳۱. کمک به دانش‌آموزان برای پیدا کردن معنای زندگی	۵/۸۵
		۳۲. طرح آموزه از «کجا آمده ام آمدنم بهر چه بود» در برنامه‌دروسی	۵/۵۴
		۳۳. کمک به دانش‌آموزان برای آموختن معنای زندگی	۵/۸۵
	زیستن در زمان حال	۳۴. تأکید بر «زیستن در زمان حال» در برنامه‌دروسی و محتوای کتابها	۵/۵۴
		۳۵. دم غنیمت شمردن برای بازی و شادی دانش‌آموزان	۵/۸۵
		۳۶. تشویق دانش‌آموزان به استفاده از اوقات خوش و هدر ندادن زمان	۱
زیست‌مادی (التذاد مادی)	محیط (مدرسه)	۳۷. طراحی مدرسه بر مبنای معماری شاد	۵/۸۵
		۳۸. استفاده از رنگ‌های شاد در رنگ‌آمیزی مدرسه	۱
		۳۹. کاشت گل و باغچه در محیط مدرسه	۱
	پوشش	۴۰. طراحی لباس با رنگ شاد برای دانش‌آموزان	۵/۸۵
		۴۱. پوشیدن لباس با رنگ‌های شاد توسط کادر اجرایی مدارس	۵/۸۵
		۴۲. الزام کادر آموزشی مدارس به پوشیدن لباس‌های با رنگ شاد	۵/۸۵
	ورزش و تفریح	۴۳. برگزاری اردوهای تفریحی دانش‌آموزی به صورت مستمر	۱
		۴۴. افزایش ساعات ورزش در برنامه هفتگی دانش‌آموزان	۵/۸۵
		۴۵. برگزاری مسابقات ورزشی تفریحی برای دانش‌آموزان	۵/۸۵

جدول ۲. (ادامه)

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	معرف	CVR
کنش‌های مناسکی	انجام مناسک دینی	۴۶. برگزاری مراسم دعا در مدارس	۰/۶۹
		۴۷. شرکت دانش‌آموزان در مراسمات دینی	۰/۵۴
		۴۸. تشویق دانش‌آموزان به انجام مناسک دینی (نماز، دعا و...)	۰/۸۵
	شرکت در مراسم شادی آفرین	۴۹. اجرای مراسم شادی و جشن اعیاد مذهبی	۰/۸۵
		۵۰. برگزاری مراسم جشن ولادت ائمه علیهم‌السلام در مدارس	۰/۸۵
		۵۱. اجرای برنامه‌های شادی و نشاط در مدارس	۰/۸۵
	دیدار و زیارت نیکان	۵۲. دیدار دانش‌آموزان با چهره‌ها فرهنگی و هنری	۰/۵۴
		۵۳. حضور دانش‌آموزان نزد علما	۰/۵۴
		۵۴. ملاقات دانش‌آموزان با چهره‌های علمی	۰/۸۵
کنش‌های عاطفی	خوش‌رویی	۵۵. خوش‌رویی کادر اجرایی و آموزشی مدارس با دانش‌آموزان	۱
		۵۶. خوش‌اخلاق بودن کادر اجرایی و آموزشی مدارس	۰/۸۵
		۵۷. تأکید بر داشتن لبخند بر چهره کادر اجرایی و آموزشی مدارس	۱
	مهرورزی	۵۸. حسن خلق کادر اجرایی و آموزشی مدارس با دانش‌آموزان	۱
		۵۹. برخورد با دوستی و مهربانی کادر اجرایی و آموزشی با دانش‌آموزان	۱
		۶۰. مدارا و سازش کادر اجرایی و آموزشی مدارس با دانش‌آموزان	۰/۸۵
	شاد کردن دیگران	۶۱. شوخی و مزاح کادر اجرایی و آموزشی مدارس با دانش‌آموزان	۰/۵۴
		۶۲. شاد کردن دانش‌آموزان از طریق دادن جایزه و هدیه به آنها	۰/۸۵
		۶۳. ترغیب دانش‌آموزان به شاد کردن همکلاسی‌های خود از طریق کمک به آنها	۰/۸۵
کنش‌های اجتماعی	عدالت‌خواهی	۶۴. ارائه داستان‌ها و مطالب مبتنی بر «عدالت‌خواهی» در برنامه‌درسی	۰/۸۵
		۶۵. برخورد عادلانه کادر اجرایی و آموزشی مدارس با دانش‌آموزان	۱
		۶۶. برخورد منصفانه کادر آموزشی در ارزیابی دانش‌آموزان	۱
	بخشش	۶۷. طرح مباحث مرتبط با موضوع بخشش از طریق گنجاندن آن در برنامه‌درسی	۰/۸۵
		۶۸. چشم‌پوشی از اشتباهات دانش‌آموزان	۰/۸۵
		۶۹. عفو و گذشت دانش‌آموزان خطاکار	۰/۶۹

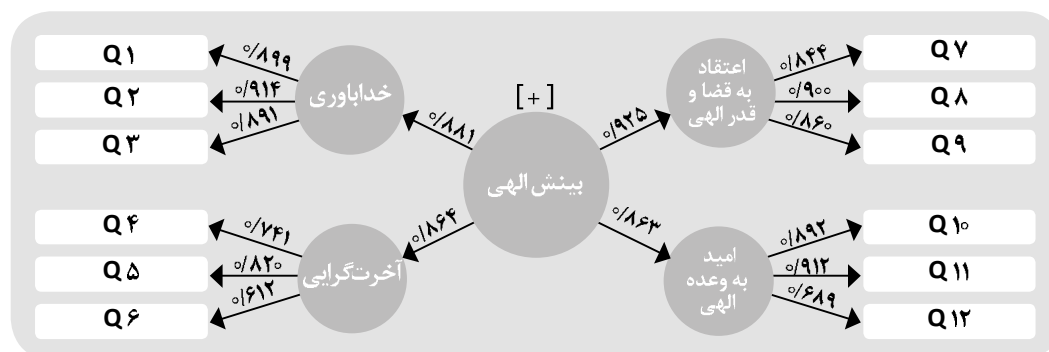
بر مبنای برآوردهای مربوط به شاخص ضریب نسبی روایی محتوا می‌توان گفت مقدار محاسبه این شاخص برای همه آیت‌های مربوط به مضامین پایه پژوهش در وضعیت مطلوبی قرار دارند، بنابراین می‌توان گفت ابزار اندازه‌گیری مرتبط با مضامین استخراج شده از اعتبار محتوایی لازم برخوردار است.

در ادامه پرسش‌نامه مربوط به مؤلفه‌های مدرسه شاد در بین مدیران مدارس مقطع ابتدایی توزیع و تکمیل گردید و یافته‌های بخش کمی پژوهش با تمرکز بر اعتباریابی ابزار سنجش مربوط به مؤلفه‌های مدرسه شاد اسلامی گزارش شده است. همان‌گونه که در قبل نیز اشاره شد به منظور اعتباریابی ابزار سنجش این مؤلفه‌ها رویکرد تحلیل عاملی تأییدی و شاخص‌های مربوط به اعتبار همگرا و ممیز و برای برآورد پایایی ابزار سنجش از ضریب «آلفای کرونباخ»^۱ و «پایایی ترکیبی»^۲ استفاده شده است. محاسبه شاخص‌های اعتبار و پایایی با استفاده از رویکرد مدل‌سازی معادله ساختاری و نرم‌افزار SmartPLS به انجام رسید.

الف. بینش معطوف به شادی

بینش معطوف به شادی از طریق ابعاد بینش الهی، بینش متافیزیکی، بینش مادی و مؤلفه‌های مرتبط با این ابعاد سنجش شد در زیر اعتبار عاملی مرتبط با هر یک از این ابعاد به تفکیک گزارش شده است:

۱. **بینش الهی:** مدل عاملی بعد «بینش الهی» به صورت سلسه‌مراتبی (مرتب دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۵. مدل عاملی مرتبه دوم بعد بینش الهی

جدول ۳. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد بینش الهی

پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	اعتبار ممیز		اعتبار همگرا	مؤلفه
		HTMT	فورنل و لارکر	AVE	
۰/۹۳	۰/۸۸	تأیید		۰/۸۱	خدا باوری
۰/۷۷	۰/۷۰			۰/۵۳	آخرت گرایی
۰/۹۰	۰/۸۴			۰/۷۵	اعتقاد به قضا و قدر الهی
۰/۸۸	۰/۷۹			۰/۷۰	امید به وعده الهی

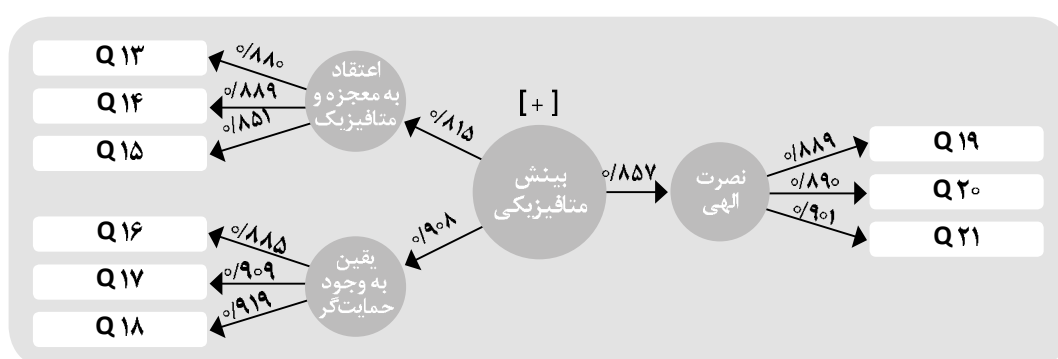
با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «بینش الهی» دارند و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۴. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد بینش الهی

Sig	CR	بار عاملی	معرف	Sig	CR	بار عاملی	مؤلفه
۰/۰۰۱	۵۶/۸۷	۰/۹۰	معرف - ۱	۰/۰۰۱	۵۱/۹۶	۰/۸۸	خدا باوری
۰/۰۰۱	۷۳/۵۱	۰/۹۱	معرف - ۲				
۰/۰۰۱	۴۴/۲۰	۰/۸۹	معرف - ۳				
۰/۰۰۱	۱۶/۰۵	۰/۷۴	معرف - ۴	۰/۰۰۱	۳۸/۷۹	۰/۸۶	آخرت گرایی
۰/۰۰۱	۳۴/۷۳	۰/۸۲	معرف - ۵				
۰/۰۰۱	۳/۳۷	۰/۶۱	معرف - ۶				
۰/۰۰۱	۳۷/۸۲	۰/۸۴	معرف - ۷	۰/۰۰۱	۸۷/۶۰	۰/۹۲	اعتقاد به قضا و قدر الهی
۰/۰۰۱	۶۲/۵۴	۰/۹۰	معرف - ۸				
۰/۰۰۱	۴۱/۷۳	۰/۸۶	معرف - ۹				
۰/۰۰۱	۵۴/۹۱	۰/۸۹	معرف - ۱۰	۰/۰۰۱	۴۲/۹۰	۰/۸۶	امید به وعده الهی
۰/۰۰۱	۶۱/۴۱	۰/۹۱	معرف - ۱۱				
۰/۰۰۱	۱۱/۸۲	۰/۷۰	معرف - ۱۲				

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرای مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

۲. **بینش متافیزیکی:** مدل عاملی بعد «بینش متافیزیکی» به صورت سلسله‌مراتبی (مرتبه دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۶. مدل عاملی مرتبه دوم بعد بینش متافیزیکی

جدول ۵. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد بینش متافیزیکی

مؤلفه	اعتبار همگرا	اعتبار ممیز		آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی
		فورنل و لارکر	HTMT		
اعتقاد به معجزه و متافیزیک	۰/۷۶	تأیید		۰/۸۴	۰/۹۱
یقین به وجود حمایت‌گر	۰/۸۲			۰/۸۹	۰/۹۳
نصرت الهی	۰/۸۰			۰/۸۸	۰/۹۲

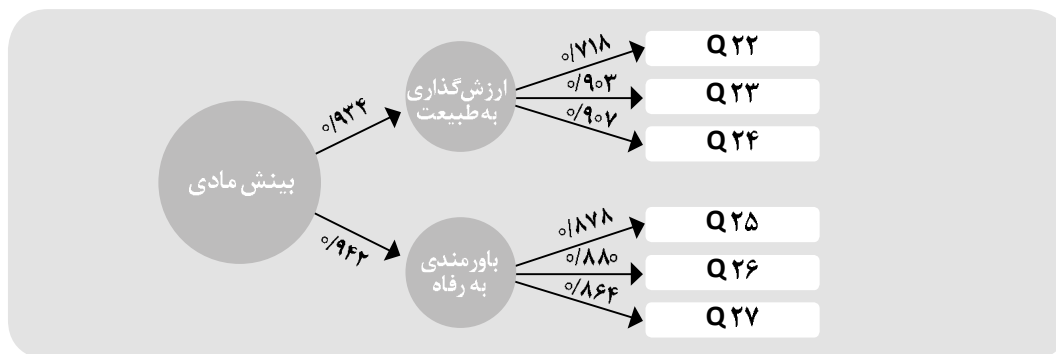
با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «بینش متافیزیکی» دارند و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۶. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد بینش متافیزیکی

مؤلفه	بار عاملی	CR	Sig	معرف	بار عاملی	CR	Sig
اعتقاد به معجزه و متافیزیک	۰/۸۱	۱۶/۶۹	۰/۰۰۱	معرف - ۱۳	۰/۸۸	۳۵/۳۶	۰/۰۰۱
	۰/۸۱	۱۶/۶۹	۰/۰۰۱	معرف - ۱۴	۸۹/۰	۲۷/۹۴	۰/۰۰۱
	۰/۸۱	۱۶/۶۹	۰/۰۰۱	معرف - ۱۵	۸۵/۰	۲۹/۰۴	۰/۰۰۱
یقین به وجود حمایتگر	۰/۹۰	۶۰/۰۴	۰/۰۰۱	معرف - ۱۶	۸۸/۰	۴۳/۲۴	۰/۰۰۱
	۰/۹۰	۶۰/۰۴	۰/۰۰۱	معرف - ۱۷	۹۱/۰	۴۱/۹۶	۰/۰۰۱
	۰/۹۰	۶۰/۰۴	۰/۰۰۱	معرف - ۱۸	۹۲/۰	۵۶/۸۳	۰/۰۰۱
نصرت الهی	۰/۸۶	۳۵/۸۴	۰/۰۰۱	معرف - ۱۹	۸۹/۰	۴۲/۶۲	۰/۰۰۱
	۰/۸۶	۳۵/۸۴	۰/۰۰۱	معرف - ۲۰	۹۰/۰	۵۲/۴۷	۰/۰۰۱
	۰/۸۶	۳۵/۸۴	۰/۰۰۱	معرف - ۲۱	۹۰/۰	۵۲/۱۲	۰/۰۰۱

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرایی مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

۳. **بینش مادی:** مدل عاملی بعد «بینش مادی» به صورت سلسله‌مراتبی (مرتبه دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۷. مدل عاملی مرتبه دوم بعد بینش مادی

جدول ۷. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد بینش مادی

مؤلفه	اعتبار همگرا	اعتبار ممیز		آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی
		فورنل و لارکر	HTMT		
ارزش‌گذاری به طبیعت	۰/۷۲	تأیید		۰/۸۰	۰/۸۸
باورمندی به رفاه	۰/۷۶			۰/۸۵	۰/۹۱

با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «بینش مادی» دارند و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۸. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد بینش مادی

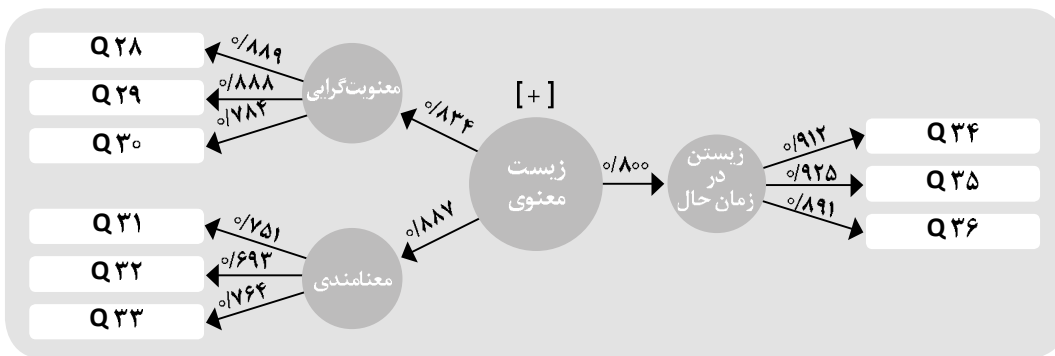
مؤلفه	بار عاملی	CR	Sig	معرف	بار عاملی	CR	Sig
ارزش‌گذاری به طبیعت	۰/۹۳	۸۳/۶۴	۰/۰۰۱	معرف- ۲۲	۰/۷۲	۱۱/۵۵	۰/۰۰۱
				معرف- ۲۳	۰/۹۰	۷۳/۷۴	۰/۰۰۱
				معرف- ۲۴	۰/۹۱	۵۸/۴۱	۰/۰۰۱
باورمندی به رفاه	۰/۹۴	۹۱/۷۰	۰/۰۰۱	معرف- ۲۵	۰/۸۸	۳۶/۳۳	۰/۰۰۱
				معرف- ۲۶	۰/۸۸	۴۴/۰۳	۰/۰۰۱
				معرف- ۲۷	۰/۸۶	۳۳/۲۴	۰/۰۰۱

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرایی مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

ب. زیست معطوف به شادی

زیست معطوف به شادی از طریق ابعاد زیست معنوی و زیست مادی و مؤلفه‌های مرتبط با این ابعاد سنجش شد در زیر اعتبار عاملی مرتبط با هر یک از این ابعاد به تفکیک گزارش شده است:

۱. **زیست معنوی:** مدل عاملی بعد «زیست معنوی» به صورت سلسله‌مراتبی (مرتبه دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۸. مدل عاملی مرتبه دوم بعد زیست معنوی

جدول ۹. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد زیست معنوی

مؤلفه	اعتبار همگرا	اعتبار ممیز		آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی
		فورنل و لارکر	HTMT		
معنویت‌گرایی	۰/۷۳	تأیید		۰/۸۱	۰/۸۹
معنامندی	۰/۵۴			۰/۷۰	۰/۷۸
زیستن در زمان حال	۰/۸۳			۰/۸۸	۰/۹۰

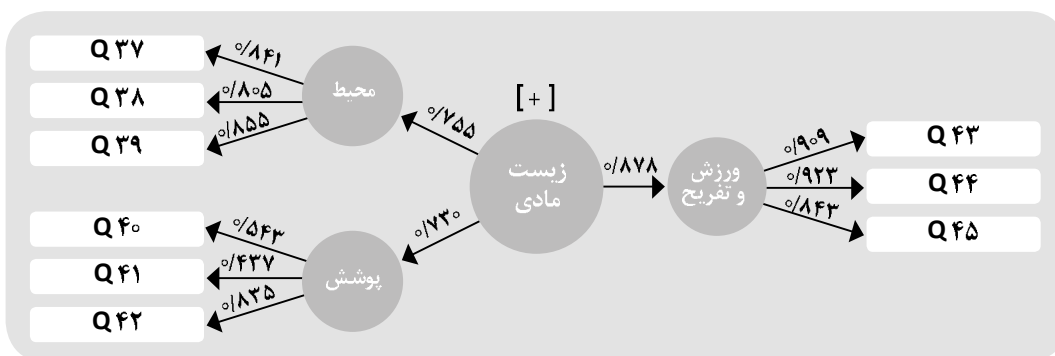
با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «زیست معنوی» دارند و مقادیر آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۱۰. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد زیست معنوی

مؤلفه	بار عاملی	CR	Sig	معرف	بار عاملی	CR	Sig
معنویت‌گرایی	۰/۸۳	۰/۲۶	۰/۰۰۱	معرف - ۲۸	۰/۸۹	۴۵/۴۹	۰/۰۰۱
	۰/۸۳	۰/۲۶	۰/۰۰۱	معرف - ۲۹	۰/۸۹	۴۱/۸۶	۰/۰۰۱
	۰/۸۳	۰/۲۶	۰/۰۰۱	معرف - ۳۰	۰/۷۸	۲۵/۰۷	۰/۰۰۱
معنامندی	۰/۸۹	۵۹/۳۶	۰/۰۰۱	معرف - ۳۱	۰/۷۵	۱۹/۳۰	۰/۰۰۱
	۰/۸۹	۵۹/۳۶	۰/۰۰۱	معرف - ۳۲	۰/۶۹	۱۳/۶۳	۰/۰۰۱
	۰/۸۹	۵۹/۳۶	۰/۰۰۱	معرف - ۳۳	۰/۷۶	۲۶/۱۰	۰/۰۰۱
زیستن در زمان حال	۰/۸۰	۲۵/۳۴	۰/۰۰۱	معرف - ۳۴	۰/۹۱	۵۱/۴۲	۰/۰۰۱
	۰/۸۰	۲۵/۳۴	۰/۰۰۱	معرف - ۳۵	۰/۹۲	۶۵/۰۳	۰/۰۰۱
	۰/۸۰	۲۵/۳۴	۰/۰۰۱	معرف - ۳۶	۰/۸۹	۴۲/۱۲	۰/۰۰۱

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرایی مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

۲. زیست مادی: مدل عاملی بعد «زیست مادی» به صورت سلسله‌مراتبی (مرتب دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۹. مدل عاملی مرتبه دوم بعد زیست مادی

جدول ۱۱. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد زیست مادی

پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	اعتبار ممیز		اعتبار همگرا	مؤلفه
		HTMT	فورنل و لارکر	AVE	
۰/۸۷	۰/۷۸	تأیید		۰/۶۹	محیط
۰/۷۴	۰/۷۰			۰/۵۹	پوشش
۰/۹۲	۰/۸۷			۰/۷۹	ورزش و تفریح

با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «زیست مادی» دارند و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۱۲. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد زیست مادی

Sig	CR	بار عاملی	معرف	Sig	CR	بار عاملی	مؤلفه
۰/۰۰۱	۴۲/۶۹	۰/۸۴	معرف - ۳۷	۰/۰۰۱ ۱۹/۶۹ ۰/۷۵			محیط
۰/۰۰۱	۲۵/۸۲	۰/۸۰	معرف - ۳۸				
۰/۰۰۱	۴۵/۱۶	۰/۸۵	معرف - ۳۹				
۰/۰۰۱	۵/۴۶	۰/۵۴	معرف - ۴۰	۰/۰۰۱ ۱۷/۷۳ ۰/۷۳			پوشش
۰/۰۰۱	۳/۲۰	۰/۴۴	معرف - ۴۱				
۰/۰۰۱	۱۳/۸۶	۰/۸۳	معرف - ۴۲				
۰/۰۰۱	۵۹/۷۷	۰/۹۱	معرف - ۴۳	۰/۰۰۱ ۵۴/۳۱ ۰/۸۸			ورزش و تفریح
۰/۰۰۱	۷۷/۵۴	۰/۹۲	معرف - ۴۴				
۰/۰۰۱	۲۶/۶۹	۰/۸۴	معرف - ۴۵				

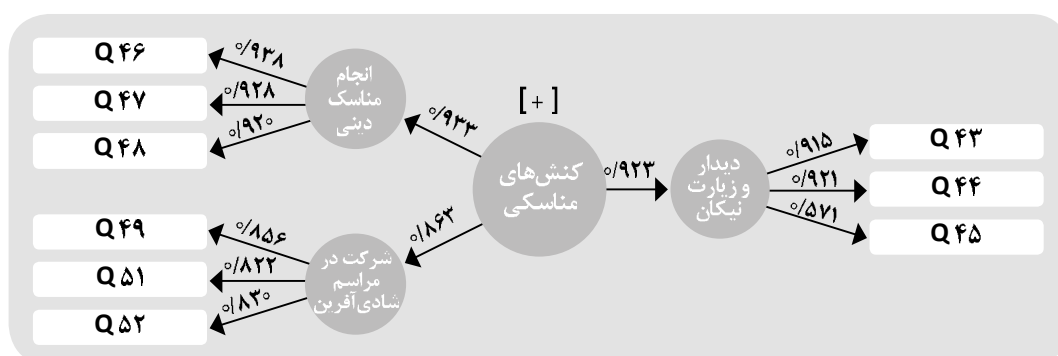

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرای مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

ج. کنش‌های معطوف به شادی

کنش‌های معطوف به شادی از طریق ابعاد کنش‌های عاطفی، مناسکی و اجتماعی و مؤلفه‌های مرتبط با این ابعاد سنجش شد در زیر اعتبار عاملی مرتبط با هر یک از این ابعاد به تفکیک گزارش شده است:

۱. **کنش‌های مناسکی:** مدل عاملی بعد «کنش‌های مناسکی» به صورت سلسله‌مراتبی (مرتب دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۱۰. مدل عاملی مرتبه دوم بعد کنش‌های مناسکی

جدول ۱۳. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد کنش‌های مناسکی

مؤلفه	اعتبار همگرا	اعتبار ممیز		آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی
		فورنل و لاکر	HTMT		
انجام مناسک دینی	۰/۸۶	تأیید		۰/۸۸	۰/۹۲
شرکت در مراسم شادی	۰/۷۰			۰/۷۹	۰/۸۷
دیدار و زیارت نیکان	۰/۶۶			۰/۷۴	۰/۸۵

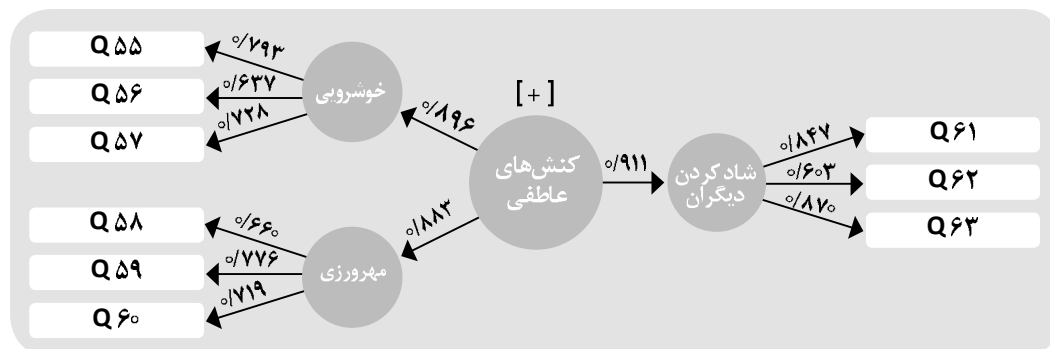
با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «کنش‌های مناسکی» دارند و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۱۴. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد کنش‌های مناسکی

مؤلفه	بار عاملی	CR	Sig	معرف	بار عاملی	CR	Sig
انجام مناسک دینی	۰/۹۳	۹۱/۳۶	۰/۰۰۱	معرف - ۴۶	۰/۹۴	۷۶/۰۲	۰/۰۰۱
				معرف - ۴۷	۰/۹۳	۶۶/۹۶	۰/۰۰۱
				معرف - ۴۸	۰/۹۲	۵۵/۵۳	۰/۰۰۱
شرکت در مراسم شادی	۰/۸۶	۴۸/۴۲	۰/۰۰۱	معرف - ۴۹	۰/۸۶	۳۶/۳۵	۰/۰۰۱
				معرف - ۵۰	۰/۸۲	۴۷/۴۵	۰/۰۰۱
				معرف - ۵۱	۰/۸۳	۱۹/۳۵	۰/۰۰۱
دیدار و زیارت نیکان	۰/۹۲	۸۷/۱۱	۰/۰۰۱	معرف - ۵۲	۰/۹۱	۵۷	۰/۰۰۱
				معرف - ۵۳	۰/۹۲	۸۱/۳۳	۰/۰۰۱
				معرف - ۵۴	۰/۵۷	۷/۳۱	۰/۰۰۱

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرایی مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

۱. **کنش‌های عاطفی:** مدل عاملی بعد «کنش‌های عاطفی» به صورت سلسله‌مراتبی (مرتبه دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۱۱. مدل عاملی مرتبه دوم بعد کنش‌های عاطفی

جدول ۱۵. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد کنش‌های عاطفی

مؤلفه	اعتبار همگرا	اعتبار ممیز		آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی
		فورنل و لارکر	HTMT		
خوشروبی	۰/۵۲	تأیید		۰/۷۳	۰/۷۶
مهرورزی	۰/۵۱			۰/۷۵	۰/۷۸
شاد کردن دیگران	۰/۶۵			۰/۷۸	۰/۸۳

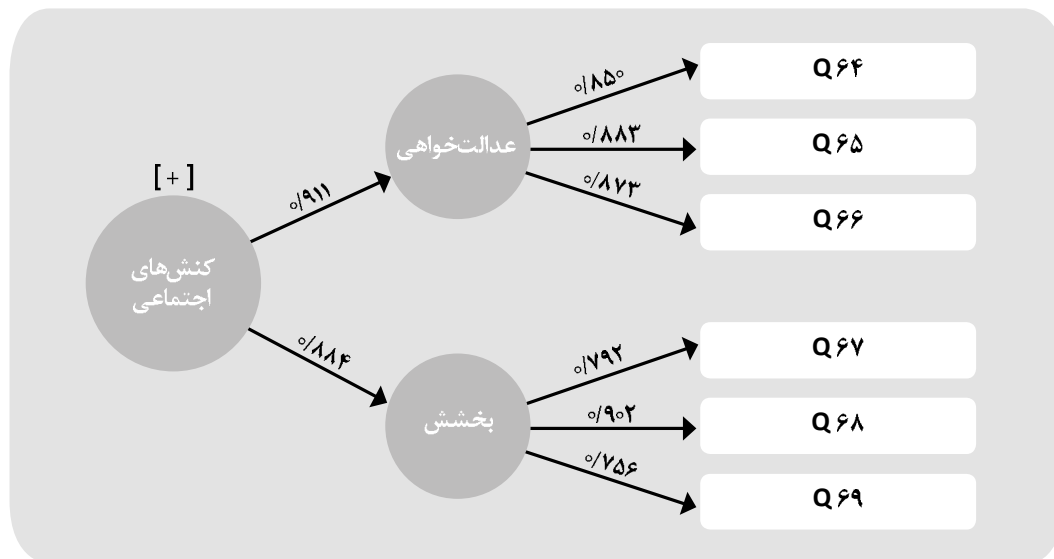
با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «کنش‌های عاطفی» دارند و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۱۶. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد کنش‌های عاطفی

مؤلفه	بار عاملی	CR	Sig	معرف	بار عاملی	CR	Sig
خوشروبی	۰/۸۹	۴۳/۸۳	۰/۰۰۱	معرف - ۵۵	۰/۷۹	۲۷/۰۷	۰/۰۰۱
				معرف - ۵۶	۰/۶۴	۹/۴۰	۰/۰۰۱
				معرف - ۵۷	۰/۷۳	۲۲/۶۴	۰/۰۰۱
مهرورزی	۰/۸۸	۴۲/۶۶	۰/۰۰۱	معرف - ۵۸	۰/۶۶	۱۲/۰۲	۰/۰۰۱
				معرف - ۵۹	۰/۷۸	۲۵/۰۵	۰/۰۰۱
				معرف - ۶۰	۰/۷۲	۲۰/۰۷	۰/۰۰۱
شاد کردن دیگران	۰/۹۱	۶۱/۵۴	۰/۰۰۱	معرف - ۶۱	۰/۸۵	۴۰/۶۵	۰/۰۰۱
				معرف - ۶۲	۰/۶۹	۱۱/۴۸	۰/۰۰۱
				معرف - ۶۳	۰/۸۷	۵۰/۳۱	۰/۰۰۱

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرای مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

۳. کنش‌های اجتماعی: مدل عاملی بعد «کنش‌های اجتماعی» به صورت سلسله‌مراتبی (مرتبه دوم) تدوین گردید، برآوردهای مربوط به این مدل‌ها در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

شکل ۱۲. مدل عاملی مرتبه دوم بعد کنش‌های اجتماعی

جدول ۱۷. شاخص‌های ارزیابی اعتبار و پایایی ابزار سنجش بعد کنش‌های اجتماعی

پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	اعتبار ممیز		اعتبار همگرا	مؤلفه
		HTMT	فورنل و لارکر	AVE	
۰/۹۰	۰/۸۴	تأیید		۰/۷۵	عدالت‌خواهی
۰/۸۶	۰/۷۵			۰/۶۷	بخشش

با توجه به مقادیر جدول؛ شاخص‌های اعتبار دلالت بر مطلوبیت اعتبار همگرا و ممیز بعد «کنش‌های اجتماعی» دارند و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی گویای پایا بودن ابزار سنجش این مؤلفه‌هاست.

جدول ۱۸. برآورد مقادیر بارهای عاملی مؤلفه‌ها و معرف‌های بعد کنش‌های اجتماعی

مؤلفه	بار عاملی	CR	Sig	معرف	بار عاملی	CR	Sig
عدالت‌خواهی	۰/۹۱	۵۱/۶۵	۰/۰۰۱	معرف - ۶۴	۰/۸۵	۳۴/۸۹	۰/۰۰۱
				معرف - ۶۵	۰/۸۸	۳۲/۰۳	۰/۰۰۱
				معرف - ۶۶	۰/۸۷	۳۰/۸۱	۰/۰۰۱
بخشش	۰/۸۸	۳۸/۴۴	۰/۰۰۱	معرف - ۶۷	۰/۷۹	۲۱/۳۲	۰/۰۰۱
				معرف - ۶۸	۰/۹۰	۶۹/۱۱	۰/۰۰۱
				معرف - ۶۹	۰/۷۶	۱۵/۶۰	۰/۰۰۱

مقادیر برآورد شده در جدول بالا (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) نشان‌دهنده این است که اعتبار همگرایی مربوط به مؤلفه‌های این بعد در سطح معرف‌ها برقرار است.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر با هدف واکاوی مؤلفه‌های شادی در اسلام به منظور ایجاد و گسترش مدارس شاد در چارچوب رویکرد ترکیبی پژوهش به انجام رسید. با مدنظر قرار دادن اهداف و سؤالات اصلی مطالعه حاضر در این قسمت ضمن پرداختن به این اهداف و سؤالات نتایج حاصل از پژوهش نیز مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

شاید بتوان گفت مهم‌ترین نتیجه حاصل از مطالعه حاضر که در پاسخ به سؤال اول پژوهش مبنی بر اینکه مهم‌ترین ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام بر مبنای متون اسلامی کدامند؟ شکل گرفته است این است که بر مبنای تحلیل متون اسلامی می‌توان ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام را پیرامون سه مضمون فراگیر اصلی بینش معطوف به شادی (بینش الهی، متافیزیکی و مادی)، زیست معطوف به شادی (زیست معنوی

و مادی) و کنش‌های معطوف به شادی (کنش‌های مناسکی، عاطفی و اجتماعی) سازماندهی کرد. مهم‌ترین نتیجه پژوهش حاضر بر مبنای هدف اصلی مطالعه تا حد زیادی همسو با نتایج پژوهش آذربایجانی و علی‌محمدی (۱۳۸۹) و همچنین مبانی نظری مرتبط با این موضوع در مباحث مطرح شده به وسیله پسندیده (۱۳۹۷) است به عبارت دیگر نتایج این پژوهش و موارد مطرح شده بالا بیانگر این است که شادی در اسلام را می‌توان با محوریت توحید و در راستای مؤلفه‌های ذکر شده دسته‌بندی و صورت‌بندی کرد.

به عبارت دیگر باید گفت بر مبنای آنچه در متون اسلامی در رابطه با شادی و شاد زیستن مطرح گردیده است می‌توان گفت دین اسلام سه سطح از شادی را برای انسان‌ها متصور است و در رابطه با آن مباحثی را مطرح کرده است، سطح اول مربوط به بینش، شناخت و به نوعی جهت‌گیری ذهنی انسان‌ها نسبت به امور و پدیده‌های الهی، متافیزیکی و مادی است که این بینش و طرز تلقی در صورتی که مبتنی بر واقعیت‌های وجودی و خلقت انسان‌ها و همچنین فلسفه زندگی دنیوی و اخروی انسان‌ها باشد می‌تواند شادی‌آور باشد و زمینه دیگر سطوح شادی را فراهم نماید. در سطح دوم که مربوط به زیست معنوی و مادی تک‌تک انسان‌ها است توجه به ارضاء نیازهای معنوی و مادی انسان‌ها با مدنظر قرار دادن حدود اخلاقی و انسانی آن می‌تواند زمینه‌ساز شادی و نشاط آنها باشد و به عبارت دیگر باید گفت در این سطح توجه به هر دو بعد ماهیت انسانی و تلاش در جهت مدیریت آن مبتنی بر مؤلفه‌های شادی‌آور، تنظیم تفکر و رفتار فردی و شخصی انسان‌ها بر مبنای اصول و قواعدی که زمینه‌ساز شادی شخصی و فردی آنهاست شکل می‌گیرد. در نهایت سطح سوم که به نوعی در ارتباط با بعد اجتماعی‌تر زندگی انسان‌ها قرار دارد، مجموعه اعمال، فعالیت‌ها و کنش‌هایی است که در ارتباط با دیگر انسان‌ها و با مدنظر قرار دادن اصول و ارزش‌های است که شادی متقابل فرد و دیگران را به همراه دارد.

در ارتباط با هدف دیگر پژوهش مبنی بر توضیح مبنای شکل‌گیری و صورت‌بندی شادی در اسلام می‌توان گفت بر اساس مضامین شناسایی شده در پژوهش حاضر و همچنین با مدنظر قرار دادن مبانی نظری مرتبط با پدیده شادی در اسلام باید گفت منشأ شکل‌گیری شادی در اسلام توحید و به عبارت دیگر واقعیت‌های توحیدی است

که در راستای ابعاد خداشناختی، جهان‌شناختی و انسان‌شناختی قابل تعریف است. در همیت راستا ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام بر مبنای سه اصل اساسی فلسفه خلقت انسان‌ها، زندگی فردی و شخصی انسان‌ها و زندگی اجتماعی آنها که به نوعی محور و مبنای زندگی انسان‌ها در دنیا و آخرت می‌باشد شکل گرفته است و صورت‌بندی می‌شود. به عبارت دیگر از آنجایی که دین اسلام رویکردی واقع‌گرا، متعادل و علمی نسبت به هستی و زندگی انسان‌ها دارد بنابراین شادی و شاد زیستن را بر مبنای بایدها و نبایدها و همچنین با مدنظر قرار دادن ابعادی از زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها جهت‌دهی کرده است که برای فرد و جامعه، زندگی همراه با نشاط و سعادت را در دنیا و آخرت فراهم نماید. در نتیجه می‌توان این‌گونه جمع‌بندی کرد که مبنای اصلی و اساسی شکل‌گیری شادی در اسلام همان‌گونه که در بالا اشاره شد توحید و واقعیت‌های مرتبط با آن است که بر ابعاد و وجوه مثبت نشاط و شادابی در زندگی انسان‌ها تمرکز دارد و ضمن اینکه زمینه شاد زیستن و زندگی با نشاط را برای آنها و دیگر انسان‌ها در دنیا فراهم می‌نماید منجر به سعادت و خوشبختی آنها در آخرت خواهد شد.

در نهایت اینکه در راستای هدف دیگر پژوهش که به نوعی هدف کاربردی و در راستای پیاده‌سازی اصول و ارزش‌هایی اسلامی در زندگی اجتماعی انسان‌ها هدف اصلی نیز محسوب می‌گردد چگونگی به کارگیری و اجرای ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام به‌منظور ایجاد و گسترش مدارس شاد به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سیاست‌ها و برنامه‌های نظام آموزش و پرورش در عصر مدرن است. بر مبنای نتایج حاصل از مطالعه در دو مرحله کیفی و کمی و با مدنظر قرار دادن ارکان و مؤلفه‌های اصلی مدرسه شامل برنامه‌درسی، کارکنان مدرسه، محیط فیزیکی مدرسه و دانش‌آموزان به‌عنوان جامعه هدف نظام آموزش و پرورش و همچنین کنش‌گران اصلی مورد نظر در طراحی مدرسه شاد باید گفت مضامین شناسایی شده را می‌توان در رابطه با ارکان مدرسه و با توجه به کارکردهای این مضامین در جهت ایجاد و گسترش مدرسه شاد به کار گرفت:

۱. محتوای برنامه‌درسی و نحوه تدوین و اجرای آن به‌عنوان مؤلفه بنیادین و تأثیرگذار در ایجاد مدرسه شاد قبل از هر اقدامی در اولویت قرار دارد، به عبارت دیگر باید گفت اولین و مهم‌ترین موضوع در ارتباط با ایجاد مدارس شاد تدوین برنامه‌درسی مدارس به‌عنوان هدایتگر اصلی سایر برنامه‌ها و اقدامات و کنش‌های

قابل انجام و اجرا در مدارس بر مبنای اصول و مفروضه‌های شادی و شاد زیستن است. از آنجایی که بنا به باور روان‌شناسان، شادی در بچه‌ها آموخته می‌شود بنابراین مطلوب است بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام برنامه‌درسی نظام آموزشی مدارس را به گونه‌ای بازنگری و بازطراحی نمود که این ابعاد و مؤلفه‌ها محور اصلی آموزش و فعالیت آموزشی و پژوهشی در مدارس باشد.

۲. موضوع مهم دیگری که بر مبنای ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام برای ایجاد و گسترش مدارس شاد می‌توان مدنظر و مورد توجه قرار داد، نحوه زیست مادی و معنوی کنش‌گرانی است که در مدارس در حال فعالیت و کنش‌گری هستند، به عبارت دیگر اینکه عاملان انسانی درگیر در فعالیت‌های مدرسه (کارکنان و دانش‌آموزان) چگونه زندگی می‌کنند و یا به عبارت دیگر نحو زیستن آنها و مواجهه‌شان با مسائل مادی و معنوی چگونه است در جهت تقویت و گسترش مدارس در نظام آموزشی از اهمیت اساسی برخوردار است. به عبارت دیگر می‌توان گفت این جنبه از شادی به نوعی مربوط به زندگی فردی و شخصی انسان‌ها است و هر فرد باید انتخاب کند که چگونه و بر مبنای چه شیوه‌ای می‌خواهد زیست و زندگی خود را ساماندهی و مدیریت نماید. از آنجایی که زیست شاد مستلزم توجه به هر دو بعد مادی و معنوی زندگی انسان‌هاست بنابراین ضرورت دارد که در ابتدا شرایط و بستر زیست شاد را بر مبنای آموزه‌های اسلامی برای آنها فراهم نمود و در ادامه به آنها نحوه شاد زیستن بر اساس این آموزه‌ها را آموخت.

۳. مؤلفه مهم دیگر در جهت ایجاد مدارس شاد بر مبنای ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام توجه به کنش‌ها و عمل تعامل‌هایی است که در سطح مدرسه بین کنش‌گران مدرسه اعم از مدیر، کارکنان اجرایی، معلمان با دانش‌آموزان و در بین دانش‌آموزان با همدیگر اتفاق می‌افتد. به عبارت دیگر باید گفت اینکه کنش‌گران مذکور تعامل و کنش متقابل خود با همدیگر را چگونه و بر مبنای چه اصول و معیارهای شکل داده و صورت‌بندی نمایند در جهت ایجاد مدارس شاد از اهمیت اساسی برخوردار است. همان‌گونه که در یافته‌های پژوهش مطرح شد بر مبنای متون اسلامی طیفی از کنش‌های اجتماعی وجود دارد که به نوعی کنش‌های

شادی محور یا به عبارت دیگر کنش‌هایی است که می‌توانند زمینه شادی و نشاط در مدرسه را فراهم آورند. تأکید بر این کنش‌ها و همچنین برنامه‌ریزی جهت انجام و اجرای آنها یکی از الزامات مدرسه شاد محسوب می‌گردد.

۴. موضوع دیگری که در راستای موارد مطرح شده در بالا ضرورت دارد به آن پرداخته شود به‌کارگیری ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام در رابطه با ارکان مدرسه است، به عبارت دیگر می‌توان این سؤال را مطرح کرد که هر کدام ابعاد و مؤلفه‌های شناسایی شده در متون اسلامی در رابطه با کدام یک از ارکان و مؤلفه‌های مدرسه و در چه سطحی قابلیت به‌کارگیری و پیاده‌سازی دارد؟ در پاسخ به این سؤال باید گفت ضرورت دارد ابتدا همه ابعاد و مؤلفه‌های شناسایی شده در برنامه‌درسی به صورت علمی و کارشناسی شده سیاست‌گذاری شود یا به عبارت دیگر برنامه‌درسی نظام آموزشی بر مبنای این ابعاد و مؤلفه‌ها بازنگری و بازطراحی شده و در ادامه در سطح مدارس ابتدا در قالب دوره‌های آموزشی اهمیت و ضرورت آن برای کادر اجرایی و آموزشی مدارس مطرح و در ادامه به صورت منظم و در قالب برنامه‌های اجرایی و عملیاتی در برنامه هفتگی مدارس گنجانده شود و به صورت دوره‌ای عملکرد مدارس در ارتباط با تحقق مدرسه شاد (اعم از عملکرد کارکنان و همچنین طراحی محیط فیزیکی مدارس) بر مبنای ابعاد و مؤلفه‌های شادی و مدنظر قرار دادن سیاست‌های تشویقی و تنبیهی مورد ارزیابی قرار گیرد.

در نهایت می‌توان این‌گونه جمع‌بندی کرد دست‌یابی به شادی و شادکامی در اسلام همان‌گونه که در قبل نیز اشاره شد مستلزم توجه و مدنظر قرار دادن اضلاع زندگی انسان‌ها است که مبنای آن واقعیت‌های توحیدی است و در صورتی امکان تحقق می‌یابد که شناخت دقیقی از ویژگی‌ها جهان به‌عنوان ظرف شکل‌گیری و تحقق شادکامی؛ ویژگی‌های انسان به‌عنوان موجودی که شایسته شادی و شاد زیستن است و ویژگی‌های دین به‌عنوان برنامه زندگی انسان‌ها در جامعه اسلامی است به‌دست آید. بر همین اساس طراحی مدرسه شاد و تحقق آن در یک جامعه اسلامی نیز مستلزم توجه به این ابعاد، وجوه فردی و اجتماعی و همچنین ابعاد مادی و معنوی زندگی انسان‌ها و تعریف و تنظیم برنامه‌های مدرسه و رفتار کنش‌گران آن بر مبنای اصول و قواعدی است

که این واقعیت‌ها را توضیح و برنامه زندگی انسان‌ها را در جهت شاد زیستن ساماندهی می‌کنند. تحقق این مهم مستلزم عزم و اراده جدی در حوزه سیاست‌گذاری آموزشی و همچنین برنامه‌ریزی بلندمدت در جهت اجرای آن از طریق بسیج منابع و عوامل انسانی مرتبط با آن است.

پیشنهادهای پژوهش

در این قسمت پیشنهادات پژوهش با مدنظر قرار دادن اهداف اصلی پژوهش در دو بخش پیشنهادات کاربردی و پژوهشی ارائه شده است:

● **پیشنهادهای کاربردی؛** به‌منظور ایجاد و گسترش مدارس شاد بر مبنای مؤلفه‌های شادی در اسلام و آموزه‌های اسلامی و به عبارت دیگر پیاده‌سازی این مؤلفه‌ها در مدارس پیشنهاد می‌شود:

الف. برنامه‌درسی مدارس به‌عنوان نرم‌افزار نظام آموزشی به وسیله کارشناسان و متخصصین مربوطه (کارشناسان حوزه آموزش، دین، روان‌شناسی و...) و همچنین فرایند اجرای بر مبنای ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام و آموزه‌های اسلامی بازنگری و بازطراحی و به‌منظور اجرا در اختیار سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان نظام آموزشی قرار گیرد، بر این اساس ضرورت دارد موارد زیر مدنظر قرار گیرد:

۱. ایجاد نوعی توافق بین‌الاذهانی در بین سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان نظام آموزش و پرورش بر تعریف شادی و مؤلفه‌های آن مبتنی بر ابعاد و مؤلفه‌های شادی در اسلام

۲. تدوین و بازنگری برنامه‌های درسی مدارس بر مبنای مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری مرتبط با شادی اسلامی

۳. ملزم نمودن مدارس به اجرای برنامه‌های مرتبط با مدرسه شاد اسلامی

ب. کادر اجرایی و آموزشی نظام آموزش و پرورش در قالب دوره‌های آموزشی عمومی و تخصصی برنامه‌درسی بازنگری شده و همچنین مکانیسم اجرای آن را فراگرفته و مأمور به‌کارگیری آن در سطح مدارس شوند و عملکرد این افراد به‌منظور آسیب‌شناسی و بازاندیشی در جهت رفع نقاط ضعف و کاستی‌ها به صورت مستمر و مداوم مورد ارزیابی قرار گیرد. در ارتباط با این افراد ضرورت

دارد موارد زیر مدنظر قرار گیرد:

۱. تلاش در جهت تغییر باور و نگرش کادر اجرایی و آموزشی مدارس از طریق درگیر کردن آنها در برنامه‌های آموزشی شادی محور
۲. ارزیابی مستمر توانمندی معلمان در خصوص آموزش شادی و نشاط به دانش‌آموزان بر مبنای مؤلفه‌های مدرسه شاد اسلامی
۳. ارزیابی عملکرد مدیریت مدارس بر مبنای میزان شادی و نشاط در بین دانش‌آموزان

ج. در کنار بازنگری برنامه‌درسی و آموزش کارکنان مدارس مؤلفه مهم دیگر ساختار فیزیکی یا به عبارت دیگر محیط مدارس است در رابطه با محیط مدرسه ضرورت دارد معماری، طراحی، نقاشی و رنگ‌آمیزی محیط مدرسه مبتنی بر مؤلفه‌ها و رنگ‌هایی باشد که منجر به شادابی و نشاط افراد می‌گردد. بنابراین ضرورت دارد در این خصوص موارد زیر مورد توجه قرار گیرد:

۱. طراحی و بازطراحی محیط فیزیکی مدارس بر مبنای معماری شاد و هیجان‌انگیز
۲. رنگ‌آمیزی فضای فیزیکی مدارس با استفاده از رنگ‌های شاد و نشاط‌بخش
۳. استفاده از تجهیزات با رنگ‌های متنوع و شاد
۴. زیباسازی مدارس از طریق نقاشی و نصب تابلوهای مربوط به طبیعت در محیط مدرسه

۵. کاشت گل و گیاه در محیط مدرسه

د. در نهایت مؤلفه بسیار مهم دیگر دانش‌آموزان به عنوان کنش‌گران اصلی مدرسه و جامعه هدف برنامه‌ها و سیاست‌های مدرسه شاد است که باید هم نحوه مواجهه با آنان از طرف کارکنان اجرایی و آموزشی مدرسه بر اساس مؤلفه‌های شادی‌آفرین باشد و هم اینکه دانش‌آموزان درگیر فعالیت‌ها و کنش‌هایی شوند که زمینه‌ساز شادی و نشاط آن در وجوه مادی و معنوی زندگی آنهاست. در این خصوص توجه به موارد زیر حائز اهمیت است:

۱. تقویت مؤلفه‌های بینشی و شناختی مربوط به شادی در بین دانش‌آموزان از طریق درگیر کردن آنها در این مباحث

۲. خلق زیست شاد برای دانش‌آموزان از طریق ارتباط دادن آنها با طبیعت
۳. الزام کردن مدارس به طراحی پوشش با رنگ شاد برای دانش‌آموزان
۴. تمرین دادن دانش‌آموزان به شاد زیستن از طریق درگیر کردن آنها در تعاملات و کنش‌های معطوف به شادی

● **پیشنهادهای پژوهشی؛** با مدنظر قرار دادن این موضوع که پژوهش حاضر متمرکز بر منابع و متون اسلامی ابعاد و مؤلفه‌های شادی را شناسایی نموده است بنابراین به‌منظور ایجاد و گسترش مدارس شاد و توجه همه‌جانبه به مؤلفه‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری این مدارس پیشنهاد می‌گردد:

۱. با استفاده از روش پژوهش کیفی و از طریق مصاحبه عمیق با کارشناسان و صاحب‌نظران حوزه دین این ابعاد و مؤلفه‌ها دقیق‌تر و جزئی‌تر مورد واکاوی قرار گرفته و همه ابعاد و زوایایی آن مورد شناسایی قرار گیرد.
۲. پرداختن به ابعاد و مؤلفه‌های شادی از منظر سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان نظام آموزشی و همچنین کنش‌گران درگیر با امر آموزش از جمله کادر اجرایی و آموزشی نظام آموزش و پرورش و همچنین دانش‌آموزان به‌عنوان جامعه هدف این مدارس از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.
۳. از آنجایی که فرهنگ جامعه ما مبتنی بر ارزش‌هایی ایرانی - اسلامی است بنابراین ضرورت دارد به‌منظور تکمیل ابعاد و مؤلفه‌های اسلامی شادی در جهت ایجاد و گسترش مدارس شاد بر مبنای ارزش‌هایی ایرانی نیز این ابعاد مدنظر و مورد بررسی قرار گیرد.

محدودیت‌های پژوهش

با مدنظر قرار دادن این موضوع که در فرایند انجام هر پژوهشی محدودیت‌ها و چالش‌هایی وجود دارد، مهم‌ترین محدودیت پژوهش حاضر با توجه به تخصصی بودن محتوای برخی از کتب دینی محقق مجبور ملاقات و گرفتن مشورت از متخصصین حوزه دینی می‌شد که به نوبه خود به‌دلیل در دسترس نبودن و یا تنظیم قرارهای ملاقات پاره‌ای دشواری‌ها را در مسیر کار فراهم می‌آورد.

- قرآن کریم. (۱۳۹۳). کتاب مبین، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، تهران: ناشر ذکر مبین.
- نهج‌الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول با ترجمه فارسی) (۱۳۸۲). مترجم و فراهم آورنده، ابوالقاسم پاینده تهران: دنیای نشر.
- امام علی علیه‌السلام. (۱۳۹۶). نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم.
- ابن ابی‌الحدید. (۱۹۶۴). شرح نهج‌البلاغه، قم: کتابخانه آیه‌الله‌العظمی‌المرعشی‌النجفی (ره).
- آذربایجانی، مسعود؛ علی محمدی، کاظم. (۱۳۸۹). ساخت و اعتباریابی آزمون شادکامی با تکیه بر اسلام، دو فصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، ۵ (۱۰)، ۱۲۳-۱۴۹.
- آرگایل، مایکل. (۱۳۸۲). روان‌شناسی شادی، ترجمه مهرداد کلاتری، اصفهان: جهاد دانشگاهی.
- بخشایش، علیرضا؛ مرتضوی، مهناز و حائری، محمود. (۱۳۹۰). بررسی تطبیقی مفهوم شادی و نشاط از دیدگاه اسلام و روان‌شناسی، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۱ (۱)، ۸۴-۱۰۱.
- پرچم، اعظم؛ رجائی، مهدی. (۱۳۹۴). سیمای شادی در عهد جدید و نقد آن از چشم‌انداز قرآن کریم، الهیات تطبیقی، ۶ (۱۴)، ۳۹-۵۶.
- پسندیده، عباس. (۱۳۹۷). الگوی اسلامی شادکامی با رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا، قم: انتشارات دارالحدیث.
- تدلی، چارلز؛ تشکری، عباس. (۱۳۹۵). مبانی پژوهش ترکیبی؛ تلفیق رویکردهای کمی و کیفی، ترجمه عادل آذر و سعید جهانیان، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- حجازی، مسعود؛ صبحی، افسانه و حسینی، مرتضی. (۱۳۹۲). رابطه دینداری با رضایت از زندگی و شادکامی دختران دانش‌آموز، زن و مطالعات خانواده، ۶ (۲۲)، ۶۱-۷۷.
- حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۳۶۸). وسائل‌الشیعه‌الی تحصیل‌المسائل‌الشریعه، جلد ۳، مصحح عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران: اسلامیه.
- دهقانی، مرضیه؛ دیالمه، نیکو و خوش‌صفت، سکینه. (۱۳۹۷). تبیین اهداف برنامه‌درسی «مدرسه شاد» بر اساس آموزه‌های اسلامی، دو فصلنامه علمی ترویجی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۶ (۱۰)، ۵-۲۹.
- ربانی، رسول؛ ربانی، علی؛ عابدی، محمدرضا و گنجی، محمد. (۱۳۸۶). فرهنگ و شادی: رویکردی نظری و تجربی در زندگی روزمره سرپرستان خانوار در شهر اصفهان، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۳ (۸)، ۴۱-۷۸.
- زینی، ملک‌آبادهادی و نیل‌ساز، نصرت. (۱۳۹۰). جایگاه شادی و نشاط در قرآن و روایات، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱ (۱)، ۵۰-۶۸.
- سلیگمن، مارتین. (۱۳۸۹). شادمانی درونی. ترجمه مصطفی تبریزی، رامین کریمی و علی نیلوفری. تهران: نشر دانژه.
- سوهانی، عاطفه. (۱۳۹۳). مدرسه شاد و بانشاط برای کودک، فلسفه و کودک، ۲ (۳)، ۱۱۱-۱۳۰.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، اندیشه مدیریت راهبردی، ۵ (۱۰)، ۱۵۱-۱۹۸.
- عابدینی، احمد. (۱۳۹۰). شادی در اسلام، بینات، ۱۸ (۲)، ۱۸۱-۱۹۲.
- کار، آلان. (۱۳۸۵). روان‌شناسی مثبت، ترجمه حسن پاشاشریقی و جعفر نجفیزند، تهران: نشر سخن.
- کرسول جان دبلیو؛ پلانو کلارک، ویکی. (۱۳۹۰). روش‌های پژوهش ترکیبی. ترجمه ع کیامنش و ج سرایی. تهران: آبیژ، ۳۱۸ صفحه.
- کرسول، جان دبلیو. (۱۳۹۱). طرح پژوهش؛ رویکردهای کیفی، کمی و ترکیبی. ترجمه ع کیامنش و م دانای‌طوس. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۷۹). اصول کافی، جلد ۳، با ترجمه و شرح فارسی محمد باقر کمره‌ای، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی، جلد ۱، مصحح علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب‌الاسلامیه.
- مازوحی، طاهره؛ جدی‌آرانی، طیبه‌سادات و عسکری، زینب. (۱۳۹۱). شادی از منظر مکتب اسلام و روان‌شناسی، مجله سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، ۱ (۱)، ۱۲۰-۱۳۹.

- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). *بحار الانوار*، مصحح محمدباقر محمودی، عبدالزهره علوی، جلد ۸۴، لبنان: دار احیاء التراث العربی
- محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۶). *میزان الحکمه*، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۹۱). *الگوی شادی از نگاه قرآن و حدیث*، قم: دارالحدیث.
- مکارم شیرازی ناصر. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*، جلد ۸، تهران: دارالکتاب اسلامی.
- مرحمتی، زهرا و فولادچنگ، محبوبه. (۱۳۹۶). اثر بخشی آموزش مهارت‌های زندگی با رویکرد اسلامی بر بهزیستی روان شناختی یادگیرندگان، *فصلنامه علمی - پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲(۲)، ۹۱-۱۱۲.
- میرشاه جعفری، ابراهیم؛ عابدی، محمدرضا و دریکوندی، هدایت‌الله. (۱۳۸۱). *شادمانی و عوامل مؤثر بر آن*، تازه‌های علوم شناختی، ۴(۳)، ۵۰-۵۸.
- یعقوبیان، محمدحسن؛ مسائلی، احمد و جمعه‌زاده، شریفه‌السادات. (۱۳۹۵). بررسی تحلیلی چگونگی ارتباط شادی و معناداری زندگی از دیدگاه اسلام، *فصلنامه علمی - پژوهشی آیین حکمت*، ۸(۳۰)، ۱۷۹-۲۰۲.
- یوسف‌زاده، پروین، یوسف زاده، ناهید، تاشک، آناهیتا. (۱۳۹۷). بررسی اثر بخشی آموزش مهارت‌های معنوی (مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم و روایات ائمه) بر شادکامی و سرمایه روان‌شناختی دانش‌آموزان، *فصلنامه علمی - پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳(۲)، ۱۷۰-۱۴۳.
- Argyle, M. (2013). *The psychology of happiness*. Routledge.
- Argyle, M., Martin, M., & Crossland, J. (1989). Happiness as a function of personality and social encounters. *Recent advances in social psychology: An international perspective*, 189-203.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Diener, E., & Suh, E. (1997). Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40(1-2), 189-216.
- Hampton, N.Z. (2004). Subjective well-being among people with spinal cord injuries: The role of self-efficacy, perceived social support, and perceived health. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 48(1), 31-37.
- Hills, P., & Argyle, M. (1998). Musical and religious experiences and their relationship to happiness. *Personality and Individual Differences*, 25(1), 91-102.
- Hout, M., & Greeley, A.M. (2012). Religion and happiness. *Social trends in American life*, 288-314.
- King, N., Horrocks, C., & Brooks, J. (2018). *Interviews in qualitative research*. SAGE Publications Limited.
- Lin, J.D., Lin, P.Y., & Wu, C.L. (2010). Wellbeing perception of institutional caregivers working for people with disabilities: Use of Subjective Happiness Scale and Satisfaction with Life Scale analyses. *Research in Developmental Disabilities*, 31(5), 1083-1090.
- Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being. *American psychologist*, 56(3), 239.
- Maxwell, J.A. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach* (Vol. 41). Sage publications.
- Myers, D.G. (2000). *The funds, friends, and faith of happy people*. American Psychologist, 55(1), 56.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks. Cal.: Sage Publications.
- Rojas, M. (2007). Heterogeneity in the relationship between income and happiness: A conceptual-referent-theory explanation. *Journal of Economic Psychology*, 28(1), 1-14.
- Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166.
- Ryff, C.D., & Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9(1), 1-28.
- Schwab, R., & Petersen, K.U. (1990). Religiousness: Its relation to loneliness, neuroticism and subjective well-being. *Journal for the scientific study of religion*, 335-345.
- Attride-stirling, j.(2001). Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research. *Qualitative Research*, 1, 385-405. <http://dx.doi.org/10.1177>
- Veenhoven, R. (1988). The utility of happiness, *Social Indicators Research*, 20, 254-333.
- Waterman, A.S. (1990). The relevance of Aristotle's conception of eudaimonia for the psychological study of happiness. *Theoretical & Philosophical Psychology*, 10 (1), 39.